

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ
УКРАЇНИ

МАРЧЕНКО ОКСАНА ЮРІЇВНА

УДК 796.011.3 – 053.5:316.346.32:37.011.3 - 051

ТЕОРЕТИКО - МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ ДО
ФОРМУВАННЯ АКСІОЛОГІЧНОЇ ЗНАЧУЩОСТІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
У ШКОЛЯРІВ

24.00.02 – фізична культура, фізичне виховання різних груп населення

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора наук з фізичного виховання та спорту

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному університеті фізичного виховання і спорту України, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор **Круцевич Тетяна Юріївна**, Національний університет фізичного виховання і спорту України, завідувач кафедри теорії і методики фізичного виховання.

Офіційні опоненти:

доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор

Москаленко Наталія Василівна, Придніпровська державна академія фізичної культури і спорту, проректор з наукової діяльності;

доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор

Пангелова Наталія Євгенівна, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», завідувач кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту;

доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор

Томенко Олександр Анатолійович, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, завідувач кафедри теорії та методики фізичної культури.

Захист відбудеться «29» травня 2019 р. о 12 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.829.02 Національного університету фізичного виховання і спорту України (03150, Київ, вул. Фізкультури, 1).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету фізичного виховання і спорту України (03150, Київ, вул. Фізкультури, 1).

Автореферат розісланий «26» квітня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Андреева

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність. На нинішньому етапі розвитку суспільства принципово нова політика України спрямована на входження нашої держави до європейської співдружності. Інтеграційні та економічні процеси створюють передумови для формування ефективної концепції освіти, що зумовлено потребами практики та вдосконаленням вітчизняної педагогічної освіти стосовно її відповідності вимогам Європейського освітнього простору. Україна вже тривалий час рухається у напрямі забезпечення в суспільстві рівних прав та можливостей громадян. Це стало невід'ємною складовою національних зобов'язань, відображених, зокрема, у Законі «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків» (2018). Вітчизняний освітній простір вимагає такої наукової парадигми теоретичних пошуків, яка б могла збалансувати гендерну дискримінацію і асиметрію в педагогічному соціумі та досліджувати дійсність із позицій толерантності, гармонізації статево-рольової взаємодії.

Вчені слушно зауважують, що важливість гендерного виховання обумовлюється низкою об'єктивних чинників, основними з яких є: реальні трансформації гендерних стосунків у сучасному українському суспільстві; злам традиційної системи поляризації жіночих і чоловічих соціальних ролей, їхнє зближення, переосмислення ролі та місця жінки у різних сферах суспільної діяльності; необхідність вивчення основ гендерних знань в системі освіти (Л. О. Смоляр, 2004; С. Т. Вихор, 2005; О. С. Цокур, 2005; М. М. Куїнджі, 2012; В. П. Кравець, 2013, О. Луценко, 2013; Т. Дороніна, 2015; Н. М. Оніщенко, 2018 та ін.). Проте впровадження гендерного підходу до формування особистості в процесі навчання в загальноосвітньому навчальному закладі лімітується низкою чинників. Зокрема, як показує вивчення практичного досвіду, у навчальних закладах гендерне виховання відбувається стихійно, практично запроваджується жорсткий традиційний підхід у формуванні уявлень учнів їхнього самосприйняття та самооцінки власної особистості лише за статевою ознакою; у змісті виховання недостатньо присутній гендерний компонент та його методичне забезпечення.

На своєчасності використання гендерного підходу, як інноваційного напрямку інтерпретації освітніх процесів, наголошують українські дослідники з гендерної проблематики. Гендерний підхід в педагогічній освіті розглядали: І. Іванова (2012), Л. Кобелянська, (2004), О. С. Цокур (2004, 2011, 2015), Л. Смоляр (2004); методологічні основи формування гендерної культури і шляхів упровадження принципів гендерної демократії у сфері освітнього простору обґрунтували у своїх працях Л. Завадська (2001), Т. В. Говорун (2003, 2004, 2016), О. М. Кікінежді (2003, 2004, 2011, 2016), О. Луценко (2013) та ін.; гендерний підхід у національній системі освіти досліджували С. Т. Вихор (2005), І. С. Мунтян (2004), Т. Голованова (2008, 2010), Н. В. Козловська (2006), Н. Гапон (2009), М. М. Куїнджі (2012-2018), Н. І. Самойленко (2016) та ін.; професійну підготовку та перепідготовку педагогічних кадрів з питань гендерного підходу у своїх наукових працях розглядали І. С. Мунтян (2004), С. Т. Вихор (2005), В. П. Кравець (2006, 2013), О. Цокур (2006), І. Іванова (2012), та ін. Усі ці дослідження демонструють широкий спектр методологічних підходів і надзвичайну різноспрямованість наукових досліджень.

Розглядаючи проблеми фізичного виховання молоді крізь призму гендеру, українські та зарубіжні вчені наголошують на взаємозв'язку гендерного та особистісно-орієнтованого підходів як основи гуманізації освітньо-виховного процесу (Л. О. Ковальчук, 2008; Р. Kolip, В. Schmidh, 2009; В. Antala В, 2012; І. В. Євстігнеєва, 2012; О. С. Іщенко, 2016).

На думку провідних українських учених Т. Ю. Круцевич (2010-2018), О. В. Фащук (2012), Н. В. Москаленко (2014-2017), Н. Є. Пангелової (2015-2018), О. А. Томенко (2018) шкільна система фізичного виховання стане ефективною лише тоді, коли будуть створені максимально сприятливі умови для розкриття і розвитку фізичних, духовних і моральних якостей школярів. Вона має забезпечити кожній дитині повноцінний і гармонійний розвиток її здібностей, а також озброїти педагогів методиками особистісно-зорієнтованого виховання, складовою якого є гендерний підхід.

Провідні фахівці галузі не одне десятиліття займаються вивченням потреб, мотивів та інтересів у сфері фізичної культури різних груп населення (О. І. Подлесний, 2008; Т. Ю. Круцевич 2010-2018; Ж. В. Малахова, 2013; О. В. Андрєєва 2014, 2017; М. В. Дутчак, 2015; О. А. Томенко 2015, 2017, 2018; Н. Є. Пангелова, 2015, 2016, 2018; Н. В. Москаленко, 2016, 2017, 2018;). Однак у контексті нашого дослідження ці поняття повинні розглядатися як складники системи ціннісних орієнтацій особистості, що детермінують формування фізичної культури людини й соціуму. Вчені Т. Ю. Круцевич (2015), Т. В. Імас (2015), О. В. Андрєєва (2018), вказують на те, що у фізичному вихованні дітей та молоді потрібно застосовувати не лише біологічний підхід, що ґрунтується на статевому диморфізмі, який обумовлює диференціювання фізичних навантажень і нормативів фізичної підготовленості, а й гендерний підхід, який припускає, що різниця в поведінці, сприйнятті, ціннісних орієнтацій чоловіків і жінок визначається не стільки фізіологічними особливостями, скільки соціалізаційними механізмами, вихованням і культурними традиціями регіону проживання.

Важливі аспекти гендерного виховання у початковій та основній школах ще не стали обов'язковими компонентами шкільних програм, його впровадження багато в чому залежить від ініціативи самих учителів.

Результати дослідження зарубіжних вчених (Т. Ryan, Y. Poirier, 2012; В. Murphy, R.A. Dionigi, C. Litchfield, 2014; С. S. Pawlowski, С. Ergler, Т. Tjørnhø Thomsen, J. Schipperijn, 2015; К. L. Oliver, D. Kirk, 2015) свідчать про низький рівень теоретичних знань майбутніх фахівців сфери фізичного виховання щодо гендерних особливостей дітей, підлітків й учнівської молоді в процесі фізичного виховання. Саме тому в європейському освітньому просторі здійснюються ефективні крос-культурні дослідження проблем гендерної соціалізації та гендерного виховання молоді. Поліаспектне вивчення найкращих зразків зарубіжного досвіду у сфері гендерних питань сприятиме інтенсивнішій реалізації гендерного підходу в вітчизняну систему фізичного виховання, яка в Україні з різних причин розгортається надто повільно.

У той же час зауважимо, що гендерна проблематика у сфері фізичної культури і спорту сьогодні в нашій державі не надто поширена: практично немає згадок про неї в нових програмах і підручниках для середньої та вищої професійної освіти,

рідко трапляються спеціальні курси в закладах загальної середньої освіти та закладах вищої освіти.

Вивчення гендерних аспектів фізичного виховання учнівського контингенту дає можливість з'ясувати ієрархію їх суб'єктивних цінностей, прогнозувати майбутні життєві практики, глибше пізнати вікову та культурну специфіку засвоєння підростаючим поколінням гендерних пріоритетів. Проте питання гендеру вже неможливо ігнорувати, не ризикуючи здатися недостатньо професійним викладачем, інструктором, адміністратором або вченим. Їх включення до змісту гуманітарних дисциплін відповідає вимогам сучасного рівня освіти. Значна увага науковцями приділяється вивченню гендерних особливостей спортсменів при виборі виду спорту, прояву їх психофізичних і рухових здібностей (B. Antala, V. Dancikova, 2012; E. Miloshova, 2012; J. Sedlacek, P. Jankovsky, M. Zvonar, 2012; S. Stavrev; V. Tsvetkov, 2012; Wenchao Li, 2013; M. Slingerland, L. Haerens, G. Cardon, L. Borghouts, 2014).

Особливо значущим використання гендерного підходу є серед учнів у підлітковому і старшому шкільному віці, коли відбувається перебудова всієї системи відносин людини з дійсністю, формується світогляд особистості та її уявлення про власне призначення і сенс життя, а логіка психосоціального розвитку вимагає активного осмислення соціально вироблених способів поведінки.

Тому, методологічною основою нашого дослідження є міждисциплінарний, крос-секторальний підхід щодо гендерної проблематики, який охоплює відповідні філософські, психолого-педагогічні, соціологічні, правові та інші аспекти до його розуміння. Наголошено на синкретичному поєднанні відомостей теорії і практики фізичної культури, педагогіки, психології в контексті організації навчання та виховання школярів в процесі їхньої гендерної соціалізації. Постає проблема розробки концепції формування індивідуальної фізичної культури школярів. Насамперед, йдеться про потребу структурування принципово нових поглядів на роль та місце гендерного підходу у фізичному вихованні в сучасному суспільстві з урахуванням факторів, які стимулюють або лімітують мотивацію до систематичної рухової активності різних гендерних груп, гендерної диференціації при формуванні аксіологічної значущості особистої фізичної культури та вибору засобів і методів фізичного виховання з урахуванням статевого диморфізму. У зв'язку з цим, формування нової парадигми фізичного виховання вимагає пошуку науково-обґрунтованих теоретико-методологічних положень про можливості впливу на цей процес під час освітньої та виховної діяльності, а саме, завдяки впровадженню гендерного підходу у фізичному вихованні школярів.

Вищевикладене підтверджує актуальність проблеми, детермінує її вибір як теми наукового дослідження і є підґрунтям створення концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, яка має теоретичну, практичну й соціальну значущість.

Зв'язок роботи з науковими планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до Зведеного плану НДР у сфері фізичної культури і спорту на 2011-2015 роки за темою 3.1 «Удосконалення програмно-нормативних основ фізичного виховання в навчальних закладах» (№ держреєстрації 0111U001733), та згідно тематичного плану наукових досліджень та розробок, що виконуються за

рахунок коштів державного бюджету МОН на 2016-2019 рр. за темою «Історичні та організаційно – методичні засади формування гендерного підходу у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді» шифр 1.2Ф. (№ державної реєстрації 0117U002386).

Автору, як відповідальному виконавцю теми, належить ідея даного дослідження, самостійно визначені мета та завдання дослідження, його програма, наукове обґрунтування та розробка концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів.

Мета дослідження: теоретично та методологічно обґрунтувати концепцію гендерного підходу у фізичному вихованні школярів для формування аксіологічної значущості індивідуальної фізичної культури.

Завдання:

1. Окреслити проблемне поле наукових досліджень крізь призму гендеру в умовах реформування системи фізичного виховання дітей, підлітків і молоді.

2. Дослідити динаміку мотивації до занять руховою активністю школярів різних вікових груп та відмінності їх мотивів, інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій у сфері фізичної культури і спорту у віковому та статевому аспектах.

3. Дослідити особливості та відмінності самооцінки фізичного розвитку школярів у статевому та віковому аспектах та визначити фактори, що впливають на формування цінностей індивідуальної фізичної культури підлітків у процесі шкільної освіти.

4. Вивчити взаємозв'язок між потребово-мотиваційною сферою та психологічною статтю (фемінінність, маскулінність, андрогінність) школярів та визначити гендерні особливості формування аксіологічної значущості фізичної культури.

5. Обґрунтувати передумови та розробити концепцію гендерного підходу у фізичному вихованні школярів для визначення адекватних організаційно-педагогічних умов формування цінностей індивідуальної фізичної культури юнаків і дівчат.

Об'єкт дослідження – фізичне виховання школярів.

Предмет дослідження – гендерний підхід у формуванні цінностей індивідуальної фізичної культури школярів.

Методологія досліджень: теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження, на якій побудовано аналіз проблеми, з огляду на складність та багатоаспектність визначень і характеристик гендеру і статі, а також необхідність розробки концептуальних підходів до реалізації гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, стали:

– теоретичні та методологічні основи фізичного виховання (Л. П. Матвеев, 2001; Т. Ю. Круцевич, 2004-2017; В. О. Кашуба, 2004-2017; Н. В. Москаленко, 2010-2017; Б. М. Шиян, 2012; М. В. Дутчак, 2015, 2017);

– положення загальнонаукової методології; системний, комплексний та діяльнісний підходи; розвиток людини в онтогенезі (Б. Г. Ананьєв 1980; О. М. Леонтьєв, 1999; Л. С. Виготський, 2003 та ін.); філософські та психологічні дослідження особистості (К. О. Альбуханова-Славська, 1980, 1991; І. С. Кон, 1982; О. Г. Асмолов, 1990; загально-психологічні та соціально-психологічні дослідження

діяльності та її структури (О. М. Леонт'єв, 1975; В. Г. Асєєв, 1982, 1987; 1983, 1991; С. Л. Рубінштейн, 2000 та ін.);

– теорія мотивації (А. Маслоу, 1982; К. Юнг, 1991; О. М. Леонт'єв, 1993; Л. І. Божович, 1995; А. Адлер, 1995; Є. П. Ільїн, 2004, 2010; С. Зенюк, 2006;); теорія диференційованого навчання і виховання (Б. А. Ашмарін, 1978; М. Я. Віленський, 1984; В. В. Петровський, 1986, 1994; Л. І. Лубишева, 1999, 2004);

– теорія гендерної ідентичності (Д. Зиммер, 1997; К. Уест, 1997; Н. Л. Пушкарьова, О. А. Вороніна, 2001);

– теорія психологічної статі (Дж. Байлер, 1999, 2005; С. Бем, 2004; Л. М. Ожигова, 2006; Ш. Берн, 2009 та ін.);

– теорії гендерного підходу в освіті та вихованні (О. М. Кікінежді, 2004; Т. В. Говорун, 2004; Л. В. Штильова, 2008; Л. В. Попова 2011; М. М. Куїнджі, 2012).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використовувався комплекс наступних методів:

– теоретичні (аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація, теоретичне моделювання) проводились з метою узагальнення досвіду науковців, які займаються вивченням проблеми гендерного підходу у навчанні та вихованні, сучасних підходів до розвитку та вдосконалення системи фізичного виховання та визначення проблемного поля дослідження;

– педагогічні (спостереження, констатувальний експеримент із застосуванням інструментальних методик, педагогічне тестування) проводились з метою вивчення умов організації фізичного виховання у закладах загальної середньої освіти, поведінки школярів на заняттях фізичною культурою, їхньої взаємодії з учителем фізичної культури, визначення рівня фізичної підготовленості школярів 5-11 класів, реакції організму юнаків і дівчат на фізичне навантаження;

– соціологічні (неформалізовані бесіди, опитування, анкетування) проводились з метою визначення спортивних інтересів, уподобань, мотивів до занять руховою активністю у навчальний та позанавчальний час;

– психолого-діагностичні (опитувальник Є. В. Боченкової «Самоопис фізичного розвитку», модифікована методика М. Рокича «Ціннісні орієнтації», методика Ю. М. Орлова «Потреба у досягненнях», методика І. М. Юсупова «Експрес-діагностика емпатії», опитувальник С. Бем «Маскулінність – фемінінність») проводились для визначення особливостей впливу індивідуальних гендерних характеристик школярів на формування їх мотиваційної сфери, які дозволили визначити психологічну стать школярів (маскулінність, фемінінність, андрогінність);

– метод експертної оцінки (опитування за допомогою експертного листа) проводився з метою виявлення думок фахівців, які працюють в сфері фізичної культури і спорту (вчителі фізичної культури закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО)), щодо оптимізації системи фізичного виховання школярів шляхом впровадження гендерного підходу у навчальний процес з фізичного виховання;

– загальноприйнятні методи математичної статистики з розрахунком середніх арифметичних величин ($\bar{x}$), середнього квадратичного відхилення (S). Розраховувався коефіцієнт кореляції рангів Спірмена та проводились факторний, кореляційний та кластерний аналізи. При кореляційному аналізі використовувався

лінійний коефіцієнт кореляції Пірсона та матриця парних коефіцієнтів кореляції. При факторному аналізі використовувався метод головних компонент. При кластерному аналізі використовувався метод ієрархічної кластеризації та метод кластеризації k-середніх. Усі розрахунки виконувалися в програмі SPSS 17.0. Всі дані оброблялись на персональному комп'ютері з використанням пакету стандартних програм (Excel – 2007; Statistica – 10.0)

Наукова новизна отриманих результатів

Уперше:

- розроблено концепцію гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, в основу якої покладено теоретичні, методологічні засади та емпіричні дослідження формування аксіологічної значущості фізичної культури у віковому, статевому та гендерному аспектах. Структурними складовими концепції є: передумови її розробки (біологічні, психологічні, соціально-культурні, особистісні), компоненти (когнітивний, мотиваційний, діяльнісний, аксіологічний, інтегративний), організаційно-педагогічні чинники та умови впровадження, критерії ефективності (мотиваційний, діяльнісний, результативний), умови реалізації впровадження концепції через гендерний підхід у фізичному вихованні школярів;

- теоретично обґрунтовано потребу виокремлення і трактування гендерного підходу як дефініції в політичному, громадському, соціальному середовищах, указано на його значення для фізичного виховання і спорту та запропоновано для використання в дослідженнях новий термін, що дозволяє його характеризувати як міждисциплінарне та крос-секторальне поняття, екстрапольоване, взаємопов'язане та відповідне розвитку фізичної культури та спорту в країнах розвинутої демократії;

- визначено критичні періоди зниження і підвищення мотивації підлітків до занять спеціально-організованою руховою активністю. Підкреслено, що в юнаків зниження мотивації простежується з 7-го до 8-го класу, а підвищення – з 9-го до 11-го класу; у дівчат період зниження мотивації припадає на 7-й та 10-й класи, а підвищення – на 11-й клас. Структурними компонентами формування мотивації школярів до занять фізичними вправами є потреба в досягненні успіху, особисті цінності, самооцінка фізичного розвитку, які є залежними факторами та мають тенденцію до змін у ті ж самі періоди;

- структуровано моделі особистісних психосоціальних характеристик поведінкових реакцій школярів у різні вікові періоди, які характеризуються відмінностями за віковою та статевою належністю;

- визначено ціннісні орієнтації індивідуальної фізичної культури юнаків і дівчат різних вікових груп, згідно з якими пріоритетними якостями фізично культурної особистості для юнаків є людина, котра володіє руховими навичками в різних видах спорту та підтримує власне фізичне здоров'я на високому рівні, а для дівчат – та, яка дотримується здорового способу життя, прагнучи гармонійності фізичного та духовного розвитку;

- виокремлено фактори, які стимулюють та лімітують мотиваційну складову школярів щодо занять фізичною культурою і спортом у віковому, статевому та гендерному аспектах;

- запропоновано чотири моделі самооцінки фізичного розвитку у віковому, статевому та гендерному аспектах, що характеризуються суттєвими відмінностями

і свідчать про формування різних ціннісних орієнтирів в індивідуальній фізичній культурі підлітків, які треба враховувати в організації процесу фізичного виховання.

Набула подальшого розвитку система оцінки за індексом IS психотипу особистості та визначені нові межі градації тесту Сандри Бем «Маскулінність – фемінінність», згідно з якими повною мірою відображаються всі значення досліджуваного параметру.

Доповнено й розширено дані щодо визначення сформованості ієрархічної структури ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат, встановлено відмінності в диференціації цінностей (уміння учнів робити ціннісний вибір) з урахуванням вікових і статевих особливостей школярів.

Дістали подальшого розвитку положення щодо значення гендерної освіти вчителів фізичної культури у сфері вдосконалення професійної компетентності для підвищення результативності їхньої діяльності, зокрема розуміння гендеру як комплексу біологічних, соматичних, соціокультурних та поведінкових характеристик особистості для створення адекватних умов щодо прояву фізичних здібностей юнаків і дівчат в процесі фізичного виховання.

Практична значущість роботи обумовлена декількома основними положеннями.

Теоретичні основи дисертаційної роботи, висновки і рекомендації є підґрунтям нової навчальної дисципліни «Особливості гендерного підходу у фізичному вихованні школярів» для студентів ступеня «бакалавр» за спеціальністю 014.11 Середня освіта (Фізична культура) в обсязі 3-х кредитів для вільного вибору. Навчальну дисципліну розроблено за матеріалами, що викладені у підручнику «Теорія і методика фізичного виховання» (2017 р.) (Том 1, Глава 4) та результатах емпіричних досліджень.

На основі теоретичних положень дисертаційного дослідження, з метою впровадження гендерного підходу у фізичне виховання школярів закладів загальної середньої освіти України розроблено методичні рекомендації для вчителів фізичної культури «Особливості впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів», які рекомендуються до практичного використання під час проведення занять з фізичного виховання та можуть бути використані в освітньому процесі викладання курсів підвищення кваліфікації вчителів фізичної культури.

Апробований у дослідженні методичний інструментарій може стати основою перевірки якості впровадження гендерного підходу в процес фізичного виховання школярів.

Теоретичні положення матеріалів дисертаційної роботи та практичні рекомендації впроваджено у навчально-виховний процес Національного університету фізичного виховання і спорту України (акт впровадження від 31.01.2019 р.), Вищого державного навчального закладу України «Українська медична стоматологічна академія» (акт впровадження від 28.01.19 р.), Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (акт впровадження від 25.01.19 р.), Федерації тхеквондо Полтавської області (акт впровадження від 18.09.2018 р.), управління у справах сім'ї, молоді і спорту виконавчого комітету Полтавської міської ради (акт впровадження від 17.10.2017р.), департаменту освіти м. Кременчук (акт впровадження від

17.10. 2017р), управління освіти Виконавчого комітету Полтавської міської ради (акт впровадження від 17.01.19 р.), гімназії № 17 Полтавської міської ради (акт впровадження від 17.05.2017 р), спеціалізованої школи № 17 м. Києва, (акт впровадження від 29.01.19 р.), благодійної організації «Фонд Кличко» (акт впровадження від 14.01.19 р.). Також результати дослідження використані у діяльності Підкомітету з питань гендерної рівності і недискримінації Комітету Верховної Ради України з прав людини, національних меншин та міжнаціональних відносин (акт впровадження від 22.07.2018 р.).

Особистий внесок здобувача у спільних публікаціях полягає у постановці проблеми, вивченні методології дослідження, обранні методик досліджень, систематизації практичного матеріалу, теоретичному обґрунтуванні концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, виокремленні стратегій впровадження гендерного підходу в освітню практику ЗВО України, інтерпретації отриманих даних. Кандидатську дисертацію на тему «Формування ціннісних категорій особистої фізичної культури у студентської молоді» захищено у 2010 р. Її матеріали в тексті докторської дисертації не використовуються.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації та матеріали досліджень, пов'язаних з її виконанням, доповідались на 18 конференціях національного та міжнародного рівня: XIII Міжнародна науково-практична конференція «Фізична культура, спорт та здоров'я» (Харків, 2013 р.); X Міжнародний науковий конгрес «Сучасний Олімпійський спорт – спорт для всіх» (Мінськ, 2015 р.); Міжнародна наукова конференція «Освіта і спорт в епоху могутності і щастя» (м. Ашгабат, Туркменістан, 2016 р.); IX Міжнародна науково-практична конференція «Реалізація здорового способу життя – сучасні підходи» (Дрогобич, 2017); Міжнародні науково-практичні конференції «Основні напрямки розвитку фізичної культури, спорту та фізичної реабілітації» (Дніпропетровськ, 2011-2016); Міжнародні науково-практичні конференції «Основні напрямки розвитку фізичної культури, спорту та фізичної реабілітації» (Дніпро, 2017-2018); Міжнародна конференція «Сталий розвиток і спадщина у спорті: проблеми і перспективи (Київ, 2017, 2018); Міжнародні наукові конференції молодих учених «Молодь та Олімпійських рух» (Київ, 2014-2018); XVI Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми і перспективи розвитку фізичного виховання, спорту і туристсько-краєзнавчої роботи в закладах освіти» (Переяслав – Хмельницький, 2018); Міжнародні науково-практичні конференції «Фізична активність і якість життя людини» (Луцьк, 2017, 2018) IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми фізичного виховання, спорту та валеології» (Кременчук, 2012). Результати дослідження обговорювались на звітних наукових конференціях кафедри ТМФВ НУФВСУ, засіданнях кафедри фізичного виховання Полтавського університету економіки і торгівлі (2011-2016 рр.), кафедри ТМФВ НУФВСУ (2017-2018 рр.), на засіданні Круглого столу, який проводив Центр дослідження правових проблем громадянського суспільства (2018 р.), на засіданнях робочої групи громадської ради з гендерних питань при МФО «Рівні можливості» (2016-2018 рр.),

Публікації. За темою дисертації опубліковано 45 наукових праць (серед яких 22 одноосібні). Основні положення дисертаційної роботи викладені у монографії

«Теоретико-методологічні основи гендерного підходу до формування аксіологічної значущості фізичної культури у школярів» та 21 науковій праці за темою дисертації. У фахових виданнях України опубліковано 21 наукову працю (із них 18 включено до міжнародних наукометричних баз); 14 праць мають апробаційний характер; 9 праць додатково відображають наукові результати дисертації (серед яких монографія та навчальний посібник з грифом МОН).

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, 6 розділів, висновків, списку використаних джерел (584 найменування, з них – 40 іноземною мовою) та 15 додатків. Загальний обсяг дисертації – 590 сторінок. Робота містить 75 таблиць, 31 рисунок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Дисертаційна робота складається із вступу, шести розділів, висновків, списку використаної літератури й додатків, що відповідає традиційному оформленню подібних наукових праць.

У *вступі* обґрунтовано актуальність дисертації, визначено зв'язок роботи з науковими планами, темами; сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет, дослідження; визначено методологію та методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичну значущість одержаних результатів; визначено особистий внесок автора; наведено дані щодо апробації роботи і впровадження її результатів у практику; зазначено кількість публікацій автора.

У першому розділі дисертації **«Формування цінностей фізичної культури дітей у процесі фізичного виховання в школі»** проведено теоретичний аналіз літературних джерел для вивчення проблеми впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів з метою вдосконалення системи фізичного виховання. Зокрема, розглядаються біологічні та історичні передумови диференційованого фізичного виховання молоді, сутність феномену «гендер», передумови виникнення гендерного підходу в педагогічній науці, особливості розвитку гендерних досліджень в Україні, специфіка реалізації гендерного підходу у фізичному вихованні молоді та факторів, які вплинули на даний процес.

Вивчення та аналіз фундаментальних методологічних праць відомих вітчизняних та зарубіжних дослідників дозволив визначити проблемне поле гендерного підходу в освіті, який є одним із складових особистісно-орієнтованого підходу до навчання і виховання особистості та враховує її індивідуальні особливості у відповідності зі статтю. Запровадження гендерних підходів у педагогічні дослідження й освітню практику має суперечливий характер і демонструє широкий діапазон підходів. Визначено, що сучасний стан розробленості питання гендерного підходу у вихованні, освіті, професійній діяльності є вкрай суперечливим та в деяких випадках -протилежним. В суспільстві на сьогоднішній день існує статево – рольовий та гендерний підходи в освіті, які вважаються традиційною та егалітарною стратегіями соціалізації статі. Прихильники статево – рольового підходу визнають біологічну стать як визначальний соціальний сценарій розвитку особистості (Л. І. Столярчук, 1999; І. Ковальчук, 2000; С. В. Безушко, 2011;

Є. П. Ільїн, 2012, 2015; І. В. Грошев, 2015). Прихильники ж гендерного підходу, не піддаючи сумніву біологічні відмінності між жінками і чоловіками, вважають їх індиферентними природними даними (О. Кікінежді, 2003; О. С. Цокур, 2004; Т. В. Бендас, 2006; Л. В. Штильова, 2008; Л. Попова, 2012;). Тому, розкриваючи сутність та необхідність гендерного підходу у фізичному вихованні, надано загально – наукове визначення гендерного підходу. За думкою українського вченого В. Кравця, гендерний підхід за наявності смислової варіативності поняття «гендер» включає в себе певні специфічні особливості теоретичного ракурсу, що говорить про дискусійність та багатоплановість гендерних досліджень, що призводять до неоднозначності рішень. Згідно з думкою інших дослідників, базуючись на егалітарному світогляді, гендерний підхід в освіті та вихованні постає механізмом досягнення гендерної рівності й утвердження рівних можливостей для самореалізації кожної особистості (Р. А. Ліончук, 2010), а гендерне виховання та освіта – складовими громадянського виховання (Т. О. Дороніна, 2012).

Аналіз генезису гендерних підходів надав нам змогу визначити, що гендерний підхід за досить невеликий термін свого існування розвивається практично у всіх галузях вітчизняних наук від філософії та культурології до педагогіки та сфери фізичної культури і спорту. Тож, у цілому, маємо говорити про доцільність та необхідність його упровадження у процес фізичного виховання молоді.

Систематизуючи сутнісно-змістову характеристику категорії «гендер» у контексті психолого-педагогічних досліджень, констатуємо його різне тлумачення дослідниками. Пропонуємо у нашому дослідженні розуміти під поняттям «гендер» змодельовані суспільством поведінкові взірці жінки та чоловіка, екстрапольовані на різні сфери суспільних відносин. У даному контексті – відносини в сфері фізичної культури та спорту.

Інтеграція гендерного підходу у фізичне виховання є наслідком міждисциплінарного та кроссекторального підходу у вивченні гендерних питань сучасною наукою, акумулюючи соціологічні, педагогічні, психологічні ідеї, перетворюючи їх у новий підхід, який охоплює відповідні філософські, психолого-педагогічні, соціологічні, правові та інші підходи до його розуміння, що знаходять свій вияв, зокрема, у формуванні аксіологічної значущості фізичної культури школярів. Вчені відзначають, що вітчизняний освітній простір вимагає такої наукової парадигми теоретичних пошуків, яка б могла збалансувати гендерну дискримінацію та асиметрію в педагогічному соціумі і досліджувати дійсність із позицій толерантності, гармонізації статево-рольової взаємодії (О. Вороніна, 2006; О. Кікінежді, 2007; І. Мунтян, 2009; І. Кльоцина, 2010; Л. Попова, 2012; І. Зайганов; Л. Лунякова, 2016; Т. Дороніна, 2016 та ін.).

У цьому зв'язку, головною метою освітньої політики щодо модернізації фізичного виховання молоді – є забезпечення нової якості навчання шляхом впровадження інноваційних науково-обґрунтованих методик і форм. Одним з таких є гендерний підхід.

Таким чином, використання гендерного підходу в теорії і методиці фізичного виховання надає широкі можливості для переосмислення концепцій фізичного виховання, але, разом з тим, необхідно усвідомлювати, що це не просто нова теорія,

а теорія, прийняття якої передбачає зміну ціннісних орієнтирів і перегляд багатьох усталених уявлень щодо досліджуваної теми.

У другому розділі «**Методи та організація дослідження**» розкрито сутність використання методів дослідження, подано загальні відомості про контингент випробуваних, охарактеризовано методологію та методіку проведення дослідження. Для досягнення поставленої мети й рішення завдань дослідження було використано такі методи: аналіз та узагальнення даних науково-методичної літератури й джерел мережі Інтернет; соціологічні: анкетування; психолого-діагностичні: опитувальник Є. В. Боченкової «Самоопис фізичного розвитку», модифікована методика М. Рокича «Ціннісні орієнтації», методика Ю. М. Орлова «Потреба у досягненнях», методика І. М. Юсупова «Експрес-діагностика емпатії», опитувальник С. Бем «Маскулінність – фемінінність»; методи математичної статистики: факторний аналіз, кореляційний аналіз (лінійний кореляційний аналіз Пірсона), кластерний аналіз.

У дослідженні взяли участь 638 учнів (303 юнака та 335 дівчат) 5-11-их класів (11-17 років) ЗЗСО м. Полтава та 21 вчитель фізичної культури мм. Києва, Кременчука, Полтави.

Дослідження проводилось у декілька етапів.

Перший етап (2011 р.) був присвячений визначенню теоретико-методологічного підходу до аналізу предмета та об'єкта дослідження. Проведено вивчення літературних джерел та документальних матеріалів за темою дисертації для визначення стану проблеми в системі фізичного виховання. Було визначено проблемне поле досліджень та сформовано програму дослідження.

На другому етапі (2012-2013 рр.) було визначено вікові й статеві особливості формування ціннісних орієнтацій та індивідуальної фізичної культури школярів. А саме: динаміка мотиваційних пріоритетів, моделі ціннісних орієнтацій у поведінкових характеристиках особистості та моделі ціннісних орієнтирів індивідуальної фізичної культури, самооцінка фізичного розвитку, потреба у досягненні, рівень емпатії, рівень сформованості ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат різних вікових груп.

Третій етап (2014-2015 рр.) мав на меті вивчити індивідуальні гендерні особливості формування ціннісних орієнтацій та індивідуальної фізичної культури школярів. Для визначення характерних особливостей прояву ознак психологічної статі школярів у віковому аспекті було використано стандартизоване тестування психологічного типу особистості С. Бем «Маскулінність – фемінінність».

Четвертий етап (2016 р.) був присвячений визначенню факторної структури потребово-мотиваційної сфери підлітків та психологічної статі, виявленню чинників, що впливають на формування цінностей індивідуальної фізичної культури школярів.

На п'ятому етапі (2017 р.) обґрунтовано необхідність і доцільність розробки й упровадження гендерного компоненту у фізичне виховання сучасних школярів, як сутнісно новий і прогресивний напрям формування аксіологічної значущості фізичної культури. Визначені біологічні, психологічні, соціально-культурні та особистісні передумови гендерного підходу у фізичному вихованні школярів. Сформульовані ключові компоненти, принципи, напрями впливу та організаційно-

педагогічні умови реалізації концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, здійснено обробку отриманих даних, проведено аналіз та обговорення результатів дослідження.

На шостому етапі (2018-2019 рр.) проводилось оформлення дисертаційної роботи. Організація та проведення етапних досліджень, використання наукових підходів дозволили обґрунтувати концепцію гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, яка має стати складовою системи фізичного виховання молоді.

У третьому розділі *«Вікові й статеві особливості формування ціннісних орієнтацій та індивідуальної фізичної культури школярів»* досліджувалась динаміка мотиваційних пріоритетів рухової активності юнаків і дівчат у віковому аспекті; вивчалися ціннісні орієнтації школярів різних вікових груп, що дозволило встановити ієрархію термінальних та інструментальних цінностей юнаків і дівчат та визначити моделі їх ціннісних орієнтирів у поведінкових характеристиках особистості та індивідуальної фізичної культури.

На основі результатів емпіричного дослідження виявлено, що в основі потребово-мотиваційної сфери фізичної культури і спорту юнаків і дівчат є як спільні пріоритети, так і ті, що суттєво відрізняються. З 5-го по 11-й класи за різними причинами кількість школярів, які займаються спортивною діяльністю, суттєво зменшується. Хлопці та юнаки частіше обирають силові види спорту – тхеквондо та футбол. Дівчата віддають перевагу плаванню та різновидам фітнесу. Установлено, що зацікавленість заняттями фізичною культурою у юнаків з 5-го класу до 8-го знижується майже вчетверо (із 98 % до 26,6 %), у дівчат – удвічі (із 75 % до 33 %). При визначенні мотивів відвідування уроків фізичної культури виявлено негативну динаміку у ставленні школярів до уроків фізичної культури в школі, що призводить до частих пропусків занять, відсутності іншої настанови, крім отримання оцінки.

Визначено мотиваційні пріоритети до занять фізичною культурою та спортом хлопців і дівчат, які спрямовані на вдосконалення зовнішнього вигляду та фігури, починаючи з 11 років. Їх бажання займатися фізичною культурою і спортом переважно пов'язане з мотивацією вдосконалення форм тіла, яка у дівчат виявляється з 5-го класу. Починаючи заняття спортом у віці 15-17 років, юнаки спрямовують свою діяльність не на високий спортивний результат, а на оздоровлення організму та вдосконалення фігури. В 11-му класі мотивація вдосконалення фігури засобами фізичного виховання на 25 % вища у дівчат, ніж у хлопців.

Потреби і мотиви особистості є збудником її діяльності для досягнення певної мети. Переважання мотивації до занять фізичною культурою і спортом підлітків для удосконалення своєї зовнішності поставило перед нами завдання встановити особливості сприйняття власного фізичного розвитку школярами у віковому та статевому аспектах. Для дослідження індивідуального профілю фізичного «Я» особистості був використаний тест-опитувальник Є. В. Боченкової «Самоопис фізичного розвитку».

На самооцінку фізичного розвитку людини впливає суб'єктивний фактор і водночас зовнішні фактори, пов'язані з модою (наслідуванням) на зовнішній вигляд, гарну статуру, модний, стильний одяг, розвинуті фізичні якості, заняття популярними видами рухової активності.

Вивчення загального рівня самооцінки фізичного розвитку школярів, виявило домінування переважно високого рівня. Більшою мірою це проявляється у віці 11-13 років. З віком самооцінка респондентів, незалежно від приналежності до статевої групи, стає більш реалістичною. Однак, у хлопців та юнаків середній бал оцінки самоопису фізичного розвитку вищий, ніж у дівчат. Так, у віці 11-13 років, у хлопців він складає 81 % від максимального показника, у дівчат – 80 %; у віковій групі 14-15 років: у хлопців – 81,85 %, у дівчат – 71,86 %; у віковій групі 16-17 років: у юнаків – 76,74 %, у дівчат – 70,15 %. При виокремленні результатів показників тесту «Самоопис фізичного розвитку» у школярів, які займаються спортом визначено, що за всіма показниками опитувальника, самооцінка фізичного розвитку у них вища. Це можна пояснити наявністю спортивних досягнень, які стимулюють та виховують наполегливість, силу волі та підсилюють віру в себе, що є фактором впевненості у своїй фізичній вдосконаленості. Згідно з отриманими результатами дослідження було визначено окремі показники фізичного розвитку та надмірна увага до певних якостей та рис характеру юнаків і дівчат, що мають для них цінність. Переоцінка власних фізичних якостей може трактуватися як прагнення підлітків спрямувати свої можливості для підвищення рівня фізичної підготовленості. Тобто, переоцінені власні можливості можуть мати індивідуальну цінність для респондентів. Серед таких у юнаків можна виділити наступні: «стрункість тіла», «координація рухів», «глобальне фізичне «Я»», «самооцінка». Простежується тенденція до зменшення певних цінностей фізичної активності з віком. Недооціненими в молодших підлітків виявилися: «витривалість», «гнучкість», «сила» та «зовнішній вигляд». Для старшокласників недооціненими виявилися такі показники: «сила» та «фізична активність». Для молодших дівчат-підлітків «стрункість тіла» та «глобальне фізичне «Я» можуть бути значущими та впливати на їх мотивацію до занять фізичною активністю, адже з віком їхня самооцінка зростає.

Незважаючи на те, що у дівчат в старших класах самооцінка фізичних якостей стає більш реалістичною, все ж таки для них значущими виявилися наступні показники фізичного розвитку: «самооцінка», «здоров'я» та «координація рухів». Виявлена тенденція до зниження самооцінки наступних показників фізичного розвитку: «фізична активність», «спортивні здібності», «сила» та «витривалість». Недооціненими для дівчат усіх вікових груп виявилися «витривалість», «гнучкість» та «сила».

Ураховуючи той факт, що кількість спостережень за респондентами достатньо велика, ми провели факторний аналіз показників самооцінки фізичного розвитку за опитувальником Є. Боченкової «Самоопис фізичного розвитку». У матриці факторних показників самоопису фізичного розвитку школярів було виділено два фактори: «фізична підготовленість» (37,2 %) та «зовнішній вигляд» (25,5 %). Для подальшої класифікації спостережень за респондентами, наступним кроком дослідження став кластерний аналіз даних факторів. У результаті отримано 4 кластери, які містили у собі акумуляцію впливу кожного з компонентів (табл. 1). За результатами кластерного аналізу визначено чотири моделі самооцінки фізичного розвитку у віковому, статевому та гендерному аспектах, які характеризуються суттєвими відмінностями і свідчать про формування різних ціннісних орієнтирів

індивідуальної фізичної культури школярів, що треба враховувати при організації процесу фізичного виховання.

Таблиця 1

Розподіл респондентів різних вікових груп згідно результатів опитувальника «Самоопис фізичного розвитку» за кластерами, (n = 638), %

Клас	Кластер 1 (n=84)		Кластер 2 (n=331)		Кластер 3 (n=103)		Кластер 4 (n=120)	
	хлопці (n=40)	дівчата (n=44)	хлопці (n=183)	дівчата (n=148)	хлопці (n=48)	дівчата (n=55)	хлопці (n=32)	дівчата (n=88)
5 – 7	43,24	52,50	32,94	51,85	35,56	30,00	36,67	18,75
8 – 9	29,73	42,50	50,59	31,11	48,89	44,00	36,67	28,75
10 – 11	27,03	5,00	16,47	17,04	15,56	26,00	26,67	52,50
Всього	100	100	100	100	100	100	100	100

До I-го кластера були віднесені респонденти, в яких *занижена самооцінка зовнішнього вигляду та надана об'єктивна оцінка своїх фізичних можливостей*. Бажання займатися спортом та вдосконалювати спортивні здібності такі школярі ставлять вище, ніж удосконалення власної зовнішності. До цього кластера входить 84 респондентів, серед яких – 40 хлопців та 44 дівчини. Від загальної кількості респондентів це складає 13,1 %.

До II-го кластера віднесені респонденти, які мають *завищену оцінку своїх фізичних можливостей та децю завищену оцінку зовнішніх даних*. Тобто для таких школярів мають однакове значення як досягнення спортивних результатів, так і їхній зовнішній вигляд, вони врівноважені у своїх пріоритетах. Таких школярів виявилось 331 респондент, з них – 183 хлопця та 148 дівчат. Юнаків виявилось більше, ніж дівчат на 20 %. Від загальної кількості респондентів це складає 52 %.

До III-го кластера увійшли байдужі школярі, які *не мають бажання ані займатися спортом, ані стежити за своїм зовнішнім виглядом*. Таких респондентів у нашому дослідженні 103 особи, з яких 48 хлопців та 55 дівчат. Це склало 16,1 % від загальної кількості респондентів.

До IV-го кластера увійшли школярі, в яких *занижена оцінка власних фізичних здібностей та децю завищена оцінка зовнішнього вигляду*. Таких респондентів у нашому дослідженні 120 осіб, з яких 32 хлопця та 88 дівчат. Це склало 18,8 % від загальної кількості респондентів. Дівчат виявилось на 46,6 % більше, ніж юнаків.

У зв'язку з вищезазначеним можна зробити висновок про те, що самооцінка фізичного розвитку школярів має завищений характер, і складає у середньому 80-85 % від максимального показника.

При порівнянні ступеню сформованості диференційованої системи термінальних та інструментальних цінностей з'ясовано, що школярі 11-13 та 14-15 років термінальні цінності (конкретні життєві цінності, цінності професійної реалізації та індивідуальні цінності) розуміють гірше, ніж інструментальні (цінності етичного характеру, цінності самоствердження, цінності безпосередньо-емоційного світовідчуття). Натомість, у старшокласників більшою мірою сформована диференційована система оцінки термінальних цінностей.

Результати проведеного факторного аналізу термінальних та інструментальних цінностей доводять, що у віковому аспекті між юнаками та

дівчатами існують як спільні пріоритетні ціннісні орієнтації, так і досить суттєві розходження у виборі термінальних та інструментальних цінностей, що свідчить про вікову зміну пріоритетних якостей, завдяки яким школярі досягають власної життєвої мети.

Отримані результати надали нам змогу визначити, що хлопці 6-7-х класів (12-13 років) при виборі ціннісних орієнтацій віддають перевагу 2-му фактору (68,42 %) – «активне життя та суспільне визнання», хлопці 8-9 класів (14-15 років) – фактору 4 (74,65 %) – «матеріальне забезпечення та здоров'я», а старшокласники – фактору 1 (48,44 %) – «свобода та самостійність». Можна зробити висновок, що в юнаків з віком змінюються пріоритетні цінності в досягненні мети. Вони стають більш самоактуалізованими та спрямованими на самовдосконалення і саморозвиток. Серед дівчат 6-7 класів (12-13 років) отримав перевагу фактор 2 (75,36 %). Їм більш імпонує активне життя та з'являється бажання суспільного визнання. Дівчата 8-9 класів віддали перевагу фактору 3 (72,55 %). Для них більш цінними стають друзі та з'являються думки про щасливу родину. Старшокласниці цінують свободу, самостійність (67,5 %) та сімейне життя (67,5 %). У цьому віці вони прагнуть бути вже самостійними, але разом із тим мріють про щасливу родину. Порівнюючи відповіді юнаків та дівчат, можна стверджувати, що школярі 14-15 років мають не однакові пріоритети у виборі термінальних цінностей. Натомість у старшому шкільному віці дівчата обирають щасливе сімейне життя та вірних друзів, юнаки – свободу, незалежність та цікаву роботу. Що стосується спортсменів, то юнаки віддають перевагу 4 фактору (61,97 %), тобто матеріальним благам та досконалому здоров'ю, натомість, дівчата мріють про власну родину та друзів (фактор 3; 82,35 %).

Порівняльний аналіз факторної структури інструментальних цінностей хлопців різних вікових груп доводить, що у 12-13 років вони віддають перевагу фактору 3 (57,89 %), тобто високим запитам та сміливості у відстоюванні власної думки. У юнаків 14-15 років та старшокласників дещо інші пріоритети. Вони цінують самоконтроль та бажають бути життєрадісними (фактор 2; 61,97 % та 54,72 %). Тобто з віком хлопці стають більш терпимими та чуйними до людей.

Дівчата 12-13 років обирають високі запити та є непримиренними до недоліків у собі та інших (фактор 3; 68,97 %) З віком пріоритети дещо змінюються, і вони віддають перевагу вихованості, відповідальності та дисциплінованості (фактор 1; 66,67 %). Дівчата та юнаки, які займаються спортом, виявилися непримиренними до недоліків як у собі, так і в інших. Для спортсменів важливе відстоювання своїх поглядів. Вони обирають здебільшого 3 фактор. Юнаки стають самоактуалізованими та спрямованими на самовдосконалення й саморозвиток. Дівчатам імпонує активне життя, з'являється бажання суспільного визнання. Для них цінними стають друзі, з'являються думки про щасливу родину, при цьому – прагнуть до самостійності.

Визначення потреби у досягненні успіху у школярів різних вікових груп свідчить, що її рівень з віком зростає у юнаків та знижується у дівчат. Виявлено, що переважно низький рівень потреби у досягненні успіху мають школярі, які не займаються спортом.

Результати емпіричного дослідження особливостей полікомунікативної емпатії школярів різних вікових груп свідчать про певні статеві відмінності та вікові особливості їх загального емоційного фону. Серед школярів переважає загальний середній (нормальний) рівень емпатії. У його діапазон потрапили від 70 % до 80 % респондентів. Високий рівень загальної емпатії мають більше дівчат, ніж хлопців. Із віком їх кількість зростає з 13,33 % у віковій групі 11-13 років до 15,00 % у 16-17 років. Натомість у юнаків кількість осіб з високим рівнем емпатії знижується з 13,16 % у 11-13 років до 3,77 % у 16-17 років, а низький рівень загальної емпатії збільшується з 13,6 % у 11-13 років до 20,7 % у 16-17 років. Також за результатами дослідження встановлено, що спортсмени у своїй більшості мають середній рівень загальної емпатії. Утім серед дівчат, які займаються спортом, не було виявлено осіб із низьким рівнем загальної емпатії, що свідчить про те, що заняття фізичною культурою і спортом сприяють не тільки прояву вольових рис, але і прояву емпатійних рис характеру.

Отримані результати нашого дослідження щодо визначення відмінностей інтересів, потреб, мотиваційних пріоритетів у сфері фізичної культури і спорту та самооцінки фізичного розвитку хлопців і дівчат, надали нам можливість визначити критичні періоди у юнаків і дівчат різних вікових груп, в яких простежується максимальне зниження мотивації до занять фізичною активністю, потреби у досягненні успіху та рівня їх загальної самооцінки (рис. 1, 2).

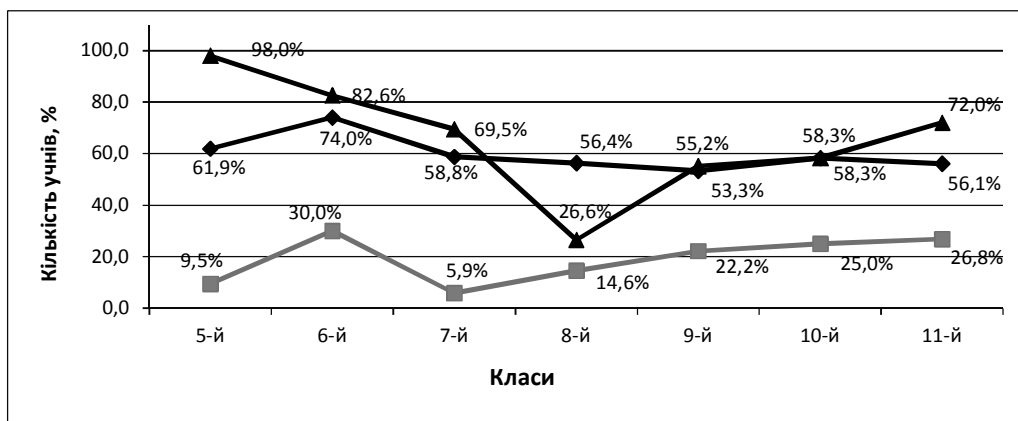

Рис. 1. Мотивація до занять фізичною культурою і спортом хлопців в різні вікові періоди

- ◆ - високий рівень самооцінки
- - високий рівень потреби у досягненні успіху
- ▲ - рівень відвідування занять спеціально-організованою руховою активністю

Максимальний рівень відвідування занять спеціально-організованою руховою активністю у хлопців і дівчат простежується в однаковому віковому періоді та припадає на 5-ий та 6-ий класи (вік 11-12 років).

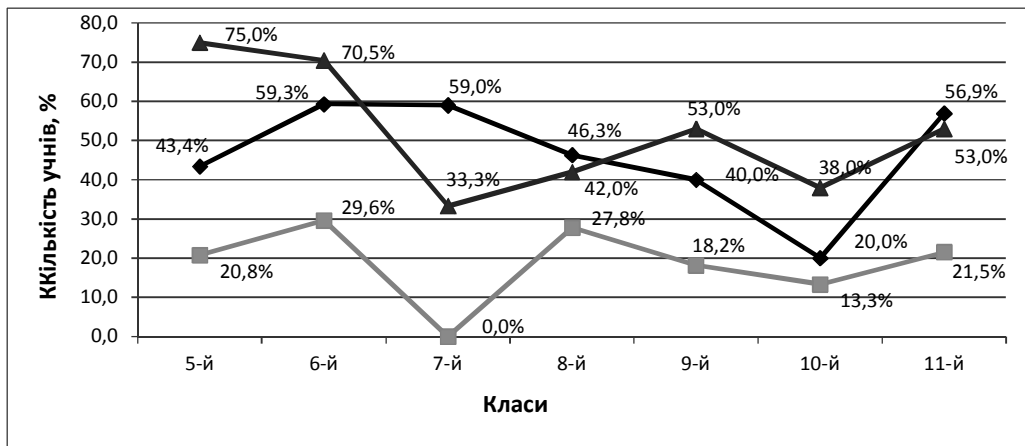

Рис. 2. Мотивація до занять фізичною культурою і спортом дівчат у різні вікові періоди

- ◆ - високий рівень самооцінки
- - високий рівень потреби у досягненні успіху
- ▲ - рівень відвідування занять спеціально-організованою руховою активністю

З 6-го по 7-ий клас у дівчат і хлопців ми виявили зниження рівня потреби у досягненні успіху, що призводить до зниження мотивації до занять фізичною активністю та зниженню загального рівню самооцінки фізичного розвитку. Внутрішнє вони відчують необхідність змін, але у даному віці не можуть знайти спосіб вирішення даної проблеми. Дівчата в період між 7-м та 8-м класом приділяють значну увагу зовнішності. Низький рівень їхньої самооцінки свідчить про внутрішнє розуміння невідповідності власної зовнішності зі стандартами, які вони бачать по телевізору та Інтернеті. Підсвідомо вони починають шукати вихід з дискомфортного стану. Відповідно, з'являється потреба у зміні зовнішнього виду та фізичного розвитку, що є для них стимулом до пошуку нових форм, методів та способів вдосконалення статури та фізичних якостей. Що вони і знаходять у формах фізичної активності. Із 7-го до 8-го класу у хлопців також простежуємо зниження мотивації до рухової активності, але цей процес проходить повільніше ніж у дівчат. Виявлений спад мотивації тягне за собою зниження загального рівня самооцінки фізичного розвитку. Аналізуючи свій стан, хлопці переглядають відношення до власних ціннісних орієнтацій та обирають той вид діяльності, який допоможе їм підняти самооцінку.

Так, в них у 9-му, 10-му та 11-му класах простежується підвищення рівня потреби у досягненні успіху, що призводить до підвищення їх мотивації до занять фізичними вправами задля самовдосконалення. Починаючи активні заняття фізичною культурою і спортом, відповідно підвищується їх рівень самооцінки фізичного розвитку. Натомість, у дівчат, відмічено більш різкі перепади періодів підвищення та зниження рівня потреби у досягненнях та мотивації до рухової

активності. Так, у 8-му класі потреба у досягненні успіху різко зростає, відповідно підвищується мотивація до занять фізичними вправами. Але при цьому, ми не спостерігаємо у них підвищення загальної самооцінки фізичного розвитку. У дівчат в 10-му класі простежуємо другий критичний період зниження потреби у досягненні успіху, що тягне за собою зниження загальної самооцінки фізичного розвитку дівчат майже до критичного рівню.

Таким чином, отримані результати порівняння онтогенезу критичних періодів ціннісно-мотиваційних пріоритетів індивідуальної фізичної культури юнаків і дівчат дає можливість визначення концептуальних позицій дослідження, мета якого – формування гендерного підходу у фізичному вихованні школярів на основі вікових, статевих та гендерних індивідуальних особливостей юнаків та дівчат.

Отримані результати дають нам право стверджувати, що для формування певної стратегії залучення учнівської молоді до систематичних занять фізичною культурою, вивчаючи інтереси, мотиви, ціннісні орієнтації у сфері фізичної культури, їх ставлення до рухової активності, не можна орієнтуватися тільки на один із показників біологічної чи психо-соціальної системи. Необхідно враховувати не тільки фізіологічні та морфо-функціональні особливості школярів, але і весь комплекс біологічних і соціальних ознак особистості, впроваджуючи гендерний підхід у процес шкільного фізичного виховання.

У четвертому розділі *«Гендерні особливості формування ціннісних орієнтацій та індивідуальної фізичної культури школярів»*, представлено результати дослідження психологічної статі школярів у гендерному аспекті розвитку індивідуальної фізичної культури. Для цього було використано стандартизоване тестування за методикою Сандри Бем «Маскулінність – фемінінність». Запропонований нею опитувальник BSRI (Bem Sex-Role Inventory) – один із найбільш поширених у науці інструментів для визначення того, як людина оцінює себе з точки зору гендеру. Згідно розрахунку основного індексу IS за результатами дослідження виявлено, що переважна більшість хлопців і дівчат, незалежно від віку, мають IS андрогінного типу (92,77 %). Із 303 юнаків тільки 5,12 % репрезентують гендерну ідентичність маскулінного типу та 1 % – характеристики фемінінного типу. З-поміж 335 дівчат 73,89 % віднесені до андрогінного типу особистості, 23,33 % – до фемінінного, маскулінні характеристики мають 2,78 % дівчат. Використана методика для нас не виявилася чутливою щодо визначення психологічного типу особистості респондентів на індивідуальному рівні. Про що свідчать також результати інших вчених (В. В. Горячов, 2009; М. Великодня, 2015). У зв'язку з цим, для подальших досліджень у визначеному напрямку став необхідним більш детальний аналіз гендерних ознак респондентів. Було проведено аналіз прояву властивостей маскулінності – фемінінності у юнаків і дівчат на груповому рівні. Отримані результати доводять, що з віком ознак маскулінності у хлопців стає більше ніж у дівчат. Прояв маскулінних якостей характеру у дівчат з віком посилюється до 30 %, у юнаків – до 45 %. У школярів, які займаються спортом, прояв маскулінних якостей посилюється до 75 %, що більше на 30 %, ніж у тих, які не займаються спортом. Це підтверджує доводи вчених про вплив спорту, як одного з факторів соціалізації особистості, на формування маскулінних рис характеру людини, незалежно від її статі.

Для подальших досліджень у визначеному напрямку стала необхідною процедура корегування інтерпретації отриманих результатів та стандартизації певних значень гендерних ознак респондентів. У зв'язку з чим, на підставі даних, отриманих у перебігу дослідження, було проведено кластерний аналіз параметру IS тесту С. Бем «Маскулінність – фемінінність», за результатами якого отримано 3 кластери, які відображають усі значення досліджуваного параметру IS (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл загальної кількості респондентів за кластерами згідно психологічних типів гендерної ідентичності, (n = 638), %

Кластер	Психологічний тип	Межі IS	Кількість у кластерах, (%)
1	Андрогінний	Від – 0,40 до 0,50	51,02
2	Маскулінний	–1,90 до (– 0,50)	15,72
3	Фемінінний	0,60 до 1,90	33,26

Відповідно оцінки за кластерами було отримано показники загального розподілу хлопців і дівчат за віковими групами згідно з їхніми психологічними характеристиками, які наведено у таблиці 3.

Таблиця 3

Кількість респондентів за параметром IS тесту С. Бем «Маскулінність-фемінінність» в різні вікові періоди

Андрогінний психотип	Маскулінний психотип	Фемінінний психотип	Андрогінний психотип	Маскулінний психотип	Фемінінний психотип
Хлопці, 11-13 років, n=105			Дівчата, 11-13 років, n=146		
71	23	11	77	10	59
67,62 %	21,90 %	10,48 %	52,74 %	6,85 %	40,41 %
Хлопці, 14-15 років, n=145			Дівчата, 14-15 років, n=109		
78	49	18	53	16	40
53,79 %	33,79 %	12,41 %	48,62 %	14,68 %	36,70 %
Хлопці, 16-17 років, n=53			Дівчата, 16-17 років, n=80		
31	16	6	33	1	46
58,49 %	30,19 %	11,32 %	41,25 %	1,25 %	57,50 %

У результаті аналізу даних виявлено, що з віком у юнаків кількість осіб з ознаками маскулінності зростає (з 21,9 % до 30,1 %). Також виявлено тенденцію до збільшення кількості фемінінних дівчат із віком (з 40,41 % до 57,50 %), що дозволяє зробити припущення щодо впливу статево-рольового виховання на формування гендерної ідентичності підлітків.

Фізична культура і спорт як інститут соціалізації, є однією із високоспеціалізованих сфер діяльності людини, що здатна формувати гендерні якості особистості, оскільки саме в діяльності, у тому числі спортивній, особистість формується і проявляється. Дівчата, які займаються спортивною діяльністю є більш

маскулінні в психологічному відношенні, ніж ті, які спортом не займаються. Їх відрізняє більш висока самооцінка ряду якостей, які зазвичай асоціюються з мужністю, розвинутою волею і більш високою агресивністю. У спортсменів чоловічої статі в меншій мірі проявляються фемінінні характеристики особистості. Рівень прояву емпатії до оточуючих і комунікативні характеристики також більшою мірою виражені у дівчат і юнаків, які займаються спортом. Серед тхеквондистів тенденція до маскулінності характерна більшою мірою для дівчат ніж для юнаків.

Наступним кроком дослідження було визначення впливу психологічного типу школярів (маскулінність, фемінінність, андрогінність) на рівень самооцінки фізичного розвитку, ієрархії цінностей (термінальні, інструментальні), рівень потреби у досягненні успіху, емпатійну спрямованість особистості.

Дослідження впливу психологічного типу особистості на рівень самооцінки фізичного розвитку хлопців і дівчат, доводить, що завищену самооцінку мають переважно юнаки – представники маскулінного психотипу, занижену самооцінку виявлено тільки в представників фемінінного й андрогінного психологічних типів.

Аналіз зв'язку ознак психологічної статі (маскулінність, андрогінність, фемінінність) хлопців та дівчат з ієрархією їх ціннісних орієнтацій, свідчить, що досягти поставлених життєвих цілей маскулінні дівчата планують завдяки відповідальності, твердій волі, широті поглядів, чесності та вихованості, а юнаки маскулінного психотипу завдяки: життєрадісності, чесності, раціоналізму. Фемінінні юнаки, на відміну від фемінінних дівчат, виявилися більш старанними, чуйними, з високим ступенем самоконтролю та самодисципліни.

Були виявлені відмінності у взаємозв'язку між загальним рівнем потреби у досягненні успіху школярів та приналежністю їх до маскулінного, фемінінного чи андрогінного психологічних типів. Серед школярів 5-7 класів високий рівень потреби у досягненні мають більше хлопці ніж дівчата. У своїй більшості – це представники маскулінного психотипу.

Нами теоретично обґрунтовано та емпірично вивчено конкретні показники емпатії в гендерному вимірі, яку на даному етапі дослідження не розглядаємо в контексті морального або етичного аспектів, а розуміємо як певний прояв емпатичних переваг юнаків і дівчат різних вікових груп в обраних ними сферах життєдіяльності. Результати емпіричного дослідження вказують на те, що належність школярів до певного психологічного типу, який має ознаки фемінінності, маскулінності чи андрогінності, може мати певний вплив на прояв емпатійних якостей особистості. Встановлено, що більшість юнаків і дівчат, у яких виявлено високий рівень емпатії, мають ознаки маскулінності та андрогінності. Виявлено, що з віком у юнаків загальний рівень емпатії знижується, натомість серед дівчат зменшується кількість тих, хто має низький загальний рівень емпатії.

Гендерний підхід у фізичному вихованні вчені умовно поділяють на два напрями: до першого належать дослідження диференціації статі дітей під час розв'язання певних завдань фізичного виховання; другий тлумачиться як можливість формування статево-рольової ідентичності школярів засобами фізичного виховання. За результатами вивчення самооцінки фізичного розвитку,

рівня потреби в досягненні успіху та рівня рухової активності юнаків і дівчат в різні вікові періоди були визначені критичні періоди у формуванні мотивації до занять фізичною культурою і спортом. Встановлено загальні тенденції періодів зниження та підвищення мотивації до занять фізичною культурою та спортом хлопців і дівчат різних вікових груп. Мотиваційним складником у нашій розвідці виступили такі показники: рівень рухової активності, рівень потреби в досягненні успіху та загальний рівень самооцінки фізичного розвитку юнаків і дівчат різних вікових груп. З метою визначення взаємозв'язку між типом гендерної ідентичності школярів та критичними періодами у формуванні їхньої мотивації до занять руховою активністю ми простежили, наскільки змінюються кількісний склад маскулінних, фемінінних та андрогінних хлопців і дівчат із віком і яким чином дані психологічні характеристики впливають на їхні мотиваційні пріоритети до рухової активності.

Високий рівень мотивації до занять фізичною культурою і спортом у хлопців 11-13 років співпадає з високим рівнем андрогінності та підвищеною фемінінністю у даному віці. Критичний період зниження мотивації хлопців до занять фізичною культурою і спортом, припадає на 7 та 8 класи і характеризується високим рівнем маскулінності (33,79 %) та зниженням рівня андрогінності та фемінінності (58,79 % та 12,44 % відповідно). Тобто, ми простежуємо, що період підвищення маскулінності хлопців співпадає зі зниженням мотивації до занять фізичною культурою і спортом. Далі, з 9-го класу (14-15 років) прослідковуємо певне підвищення рівня мотивації до занять фізичною культурою і спортом при стабільному рівні маскулінності (30,19 %) та при зниженні фемінінних рис характеру (11,32 %).

Нами виявлено, що на мотивацію до занять руховою активністю у дівчат впливають в більшій мірі андрогінна та фемінінна гендерна орієнтація. У дівчат з 5-го до 6-го класу визначається досить високий рівень мотивації до занять фізичною культурою і спортом при максимальній кількості фемінінних (45,03 %) та андрогінних дівчат (49,12 %). При зниженні мотивації в критичний період з 7-го класу – простежується зниження кількості дівчат з фемінінним психологічним типом гендерної ідентичності та підвищення кількості дівчат з маскулінним психологічним типом. Другий критичний період (10 клас) зниження мотивації до занять руховою активністю також пов'язаний із зниженням кількості андрогінних дівчат та підвищенням фемінінних. У старшому шкільному віці підвищення мотивації до занять фізичною культурою і спортом у дівчат відбувається за рахунок переваги фемінінних якостей, які у 11-му класі досягають максимального показника (57,5 %).

Отже, гендерний підхід в освіті є одним із складових особистісно-орієнтованого підходу до навчання та виховання школярів, враховує їх індивідуальні особливості у відповідності зі статтю та їх гендерною ідентичністю, дозволяє на цій основі вибір змісту, форм і методів навчання і виховання, створюючи розвивальне освітнє середовище у відповідності з її природним потенціалом. Використання гендерного підходу в теорії і методиці фізичного виховання надає нам широкі можливості для конструктивної взаємодії змісту гендерних досліджень з наявними методиками навчання та концепціями у сфері фізичного виховання.

У п'ятому розділі «*Теоретико-методологічні засади концепції гендерного підходу у процесі фізичного виховання школярів*» обґрунтовано необхідність і доцільність розробки й упровадження гендерного компоненту у фізичне виховання сучасних школярів, як сутнісно новий і прогресивний напрям формування аксіологічної значущості фізичної культури. Сформульовані ключові компоненти, принципи та напрями впливу концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів (рис. 3). Враховуючи результати нашого дослідження, концептуальні підходи та фундаментальні дослідження відомих світових та українських вчених, були сформульовані **біологічні, соціально-культурні, психологічні, особистісні** передумови формування концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів. Головними компонентами концепції визначено: **когнітивний, мотиваційний, діяльнісний, аксіологічний та інтегративний**.

Метою концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів визначено формування у школярів аксіологічної значущості фізичної культури і спорту, особистісних та фізичних якостей, посилення мотиваційних пріоритетів щодо занять руховою активністю завдяки врахуванню гендерних індивідуальних особливостей.

Головними принципами концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів визначено:

- принцип цілісності різнобічного розвитку особистості;
- принцип гуманізації та демократизації;
- принцип диференціації та індивідуалізації;
- принцип обліку психофізіологічних особливостей, інтересів і статево-рольових переваг школярів.

В процесі дослідження визначено зовнішні і внутрішні фактори, які впливають на формування ціннісних орієнтацій школярів у сфері фізичної культури і спорту. До зовнішніх відносяться: сім'я і ставлення батьків, спосіб життя, знання в сфері фізичної культури і спорту, організація фізичного виховання, умови навчання, руховий режим, мікросередовище, ЗМІ, вплив шкільного виховання. До внутрішніх факторів відносяться: стан здоров'я, самооцінка фізичного «Я», рівень домагань, рівень потреби у досягненні успіху, мотиви, інтереси, тип темпераменту, рівень прояву емпатії, спрямованість особистості, гендерні характеристики. Відповідно до цього було визначено особливості змісту напрямів впливу в процесі фізичного виховання школярів, спрямованих на формування цінностей фізичної культури, мотивації до уроків фізичної культури і занять спеціально-організованою руховою активністю, психосоціальних характеристик особистості і рефлексії досягнень.

Було визначено організаційно-педагогічні передумови впровадження концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, якими є: гендерна освіта студентів закладів вищої освіти фізкультурного профілю; гендерна просвіта вчителів фізичної культури; гендерна просвіта батьків; гендерне виховання школярів.

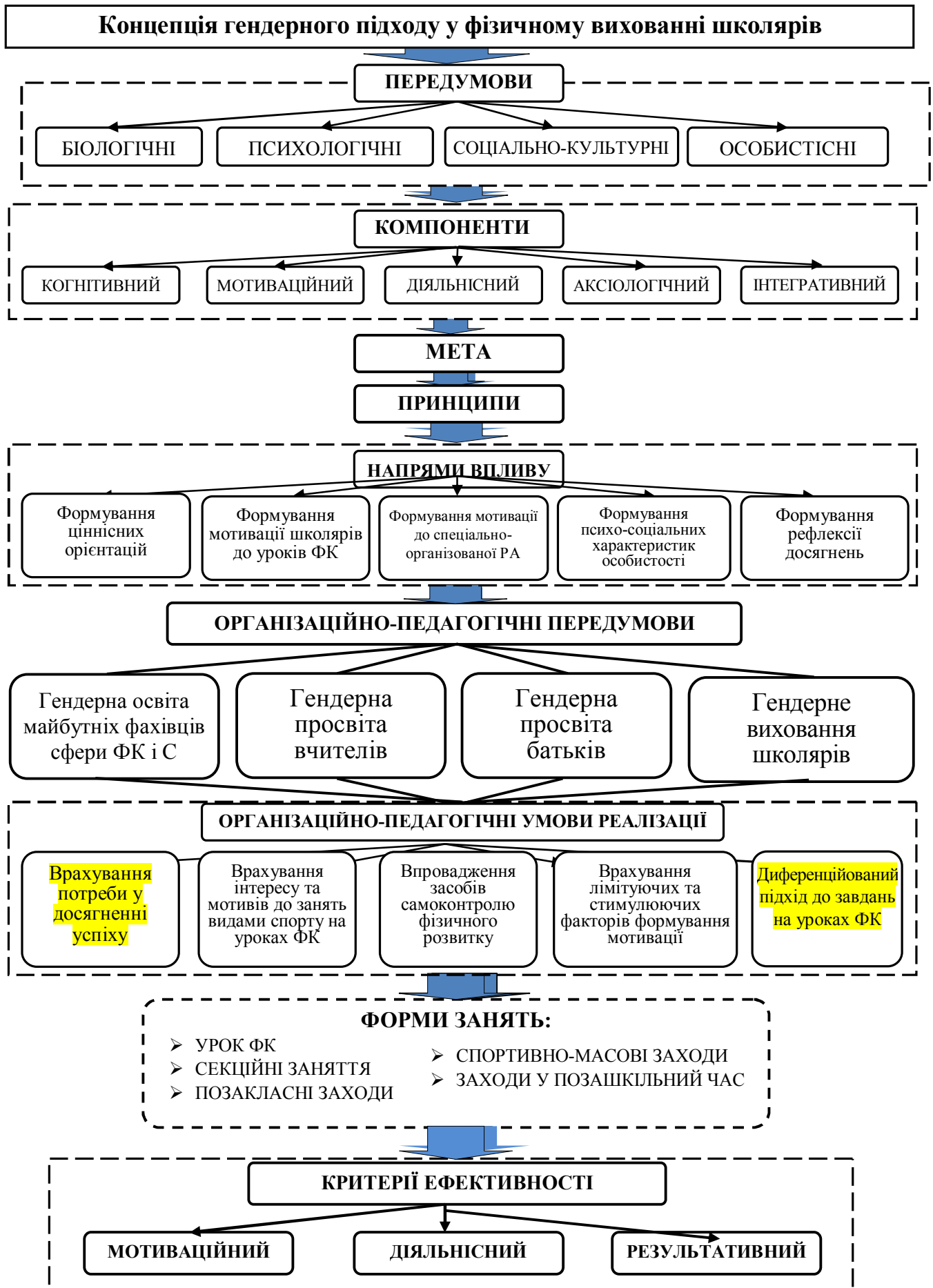

Рис. 3 Концепція гендерного підходу у фізичному вихованні школярів

При реалізації даної концепції, необхідно дотримуватись певних організаційно-педагогічних умов при проведенні різних форм занять фізичним вихованням. Найбільш важливими згідно наших досліджень є: врахування інтересу та мотивів до занять видами спорту на уроках фізичної культури відповідно гендерних особливостей учнів, врахування особливостей прояву потреби у досягненнях, акцент на впровадження засобів самоконтролю фізичного розвитку і корекція поняття «фізична досконалість» для юнаків і дівчат.

На основі результатів проведених досліджень, а саме: визначених характеристики психологічної статі респондентів, рівня самооцінки фізичного розвитку та потреби у досягненні успіху, пріоритетних ціннісних орієнтацій та мотивації до занять фізичними вправами, виокремлено стимулюючі та лімітуючі фактори мотивації до занять руховою активністю у гендерному, віковому та статевому аспектах.

Нами виявлено, що маскулінні юнаки відвідують уроки фізичної культури, усвідомлюючи, що це корисно для їх фізичного розвитку, андрогінні та фемінінні – тільки для отримання заліку з даного предмету. У дівчат – навпаки: маскулінним дівчатам не цікаві уроки фізичної культури, вони відвідують заняття тільки заради заліку, натомість фемінінні та андрогінні дівчата – для користі власного здоров'я. Мотиви щодо занять фізичними вправами також мають гендерні відмінності та особливості. Для маскулінних юнаків – це спосіб досягнення високих спортивних результатів, для маскулінних дівчат – удосконалення форми тіла. Фемінінні юнаки, займаючись фізичними вправами, вбачають для себе корисність у спілкуванні з друзями, натомість, фемінінні дівчата бажають покращити свій стан здоров'я. Андрогінні юнаки та дівчата одностайні у власній мотивації щодо занять фізичними вправами: для них важливо спілкування з друзями та інтерес до певного виду спорту.

Слід зауважити, що вже у підлітковому віці юнаки та дівчата одного статеворолевого типу не схожі між собою. У нашому дослідженні ми приділяємо значну увагу саме цьому компоненту розвитку особистості, що надає нам певну інформацію, яка допомагає створенню умов щодо підвищення мотивації школярів до занять спеціально-організованою руховою активністю, враховуючи аксіологічну значущість фізичної культури, формуючи в них цінності індивідуальної фізичної культури.

Отже, фактори, які впливають на формування інтересу до занять фізичною культурою і спортом певним чином відрізняються у юнаків і дівчат різних психологічних типів і визначаються нами як «*стимулюючі*» фактори.

В результаті дослідження визначено, що вікові, статеві та гендерні чинники упереджувальних ставлень до рівня власного фізичного розвитку та формування цінностей фізичної культури у школярів різних психологічних типів є підґрунтям до самовдосконалення, самооцінки, самостійності, відповідальності, ініціативності, тобто того, що входить у категоріальний апарат мотиваційної сфери особистості, які знаходяться у внутрішніх рефлексивних процесах самої дитини. На основі виявлених домінантних психологічних якостей особистості ми визначили фактори, які сприяють формуванню мотивації до занять руховою активністю юнаків і дівчат.

До факторів, які стимулюють формування мотивації до занять фізичною культурою і спортом для юнаків, належать такі: андрогінний тип гендерної ідентичності; високий рівень потреби в досягненні успіху; високий рівень самооцінки фізичного розвитку; індивідуальні програми, спрямовані на корекцію фігури; авторитет батьків; вплив сім'ї. До факторів, які стимулюють формування мотивації до занять фізичною культурою і спортом для дівчат, належать такі: реалізація інтересу до визначених видів рухової активності, спрямованість занять фізичними вправами на корекцію фігури, досягнення поставленої мети, здатність до адекватної самооцінки, здатність до самоконтролю.

Отже, дослідження факторів, які стимулюють мотивацію до рухової активності школярів, дотримання факторів здорового способу життя надає можливість поліпшення організаційно-методичних умов залучення дітей, підлітків і молоді до систематичних занять руховою активністю, формуючи аксіологічну значущість фізичної культури. Отримані результати дали нам змогу розробити комплекс організаційно-методичних умов врахування факторів, які стимулюють мотивацію до занять фізичною культурою і спортом засобами фізичного виховання з урахуванням індивідуальних гендерних характеристик школярів.

Для визначення рівня обізнаності вчителів фізичної культури щодо питань гендерного підходу в освіті взагалі, та в системі фізичного виховання зокрема, а також з метою вивчення думки фахівців сфери фізичної культури і спорту щодо необхідності впровадження гендерного підходу в систему фізичного виховання школярів, було проведене анкетування вчителів фізичної культури закладів загальної середньої освіти. Під час обробки результатів відповідей вчителів фізичної культури, зазначених в експертному листі № 1, визначено, що тільки 26,7 % опитаних вчителів фізичної культури вважають, що використання гендерного підходу при організації системи фізичного виховання в школі є необхідним, а його впровадження буде сприяти формуванню мотивації до занять фізичною культурою і спортом у юнаків і дівчат. Переважно це вчителі фізичної культури, стаж яких не перевищує 5 років. Натомість вчителі фізичної культури, не залежно від статі, які мають великий досвід роботи у закладах загальної середньої освіти, у своїй більшості віддали пріоритет традиційній системі фізичного виховання, вважаючи її більш доцільною у сучасній системі освіти (63,3 % опитаних). Це викладачі фізичної культури, стаж яких перевищує 10 років освітньої діяльності в сфері фізичної культури і спорту, 10 % опитуваних вчителів не виявили інтересу до даного питання взагалі.

Аналіз результатів відповідей вчителів фізичної культури на питання експертного листа № 1 засвідчує, що гендерний підхід у фізичному вихованні школярів досі не набув належного поширення у закладах загальної середньої освіти України, обізнаність вчителів фізичної культури щодо гендерної складової в різних галузях знань знаходиться на низькому рівні, включення гендерного підходу до організації навчально-виховного процесу з фізичного виховання вчителями фізичної культури, у своєї більшості, не вважається доцільним. Більшу зацікавленість гендерною проблематикою виявлено у вчителів фізичної культури, які молодші за віком та мають невеликий стаж роботи.

Гендерна просвіта вчителів фізичної культури є однією з важливих передумов формування та впровадження концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів. У зв'язку з цим були розроблені та запропоновані до практичного використання методичні рекомендації для вчителів фізичної культури «Особливості впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів». Підґрунтям даних методичних рекомендацій стали результати власних наукових досліджень, аналіз науково-методичної літератури та документальних матеріалів. Змістом методичних рекомендацій є засоби та методи, що сприяють виявленню індивідуальних гендерних особливостей юнаків і дівчат, використовуючи які можливо покращити процес формування належної мотивації до занять руховою активністю та стійкого інтересу до відвідування уроків з фізичної культури та позашкільних форм занять.

Після ознайомлення з методичними рекомендаціями «Особливості гендерного підходу у фізичному вихованні школярів», експерти відповіли на запитання, надані у експертному листі № 2 щодо корисності наданої інформації та доцільності впровадження гендерного підходу у процес фізичного виховання школярів в сучасній українській школі. Під час обробки результатів експертної оцінки, було встановлено, що 78,8 % викладачів фізичної культури визнали доцільність та необхідність включення гендерного підходу до організації навчально-виховного процесу з фізичного виховання, змінивши власну думку щодо переваги традиційного підходу у фізичному вихованні школярів ($W = 0,821$ при $p < 0,05$). Враховуючи результати експертної оцінки вважаємо за доцільне підвищення рівня знань вчителів фізичної культури щодо сутності та особливостей застосування гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, який припускає відкритість і гнучкість даного процесу, можливість експериментів та альтернативних рішень поряд з традиційними.

Нами розроблена та представлена комплексна система оцінювання ефективності концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, яка включає в себе мотиваційний, діяльнісний та результативний компоненти.

Таким чином, отримані дані дозволили нам визначити генезу та сформулювати теорію гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, яка представлена у вигляді наступної моделі (рис. 4).

Отже, сьогодні в освітній сфері існують статево-рольовий та гендерний підходи, які вважаються традиційною та егалітарною стратегіями соціалізації статі. Заняття фізичною культурою і спортом пов'язані з проявом фізичних можливостей людини і великою мірою визначаються її біологічною статтю. Але при формуванні аксіологічної значущості фізичної культури необхідно врахування індивідуальних гендерних характеристик особистості, тобто гендерної ідентичності школярів (маскулінна, фемінінна, андрогінна), яка безпосередньо впливає на самооцінку, поведінкові реакції, емпатію, мотиви, потреби, ціннісні життєві орієнтації юнаків і дівчат. Тобто, гендерна ідентичність впливає на визначення мети до занять руховою активністю, що спонукає до вибору її видів та форм.

Коли вже школярі обрали вид рухової активності, на наступному етапі необхідним є врахування статевого диморфізму. Тобто статевий диморфізм (або ознаки біологічної статі) обумовлює визначення фізичного навантаження,

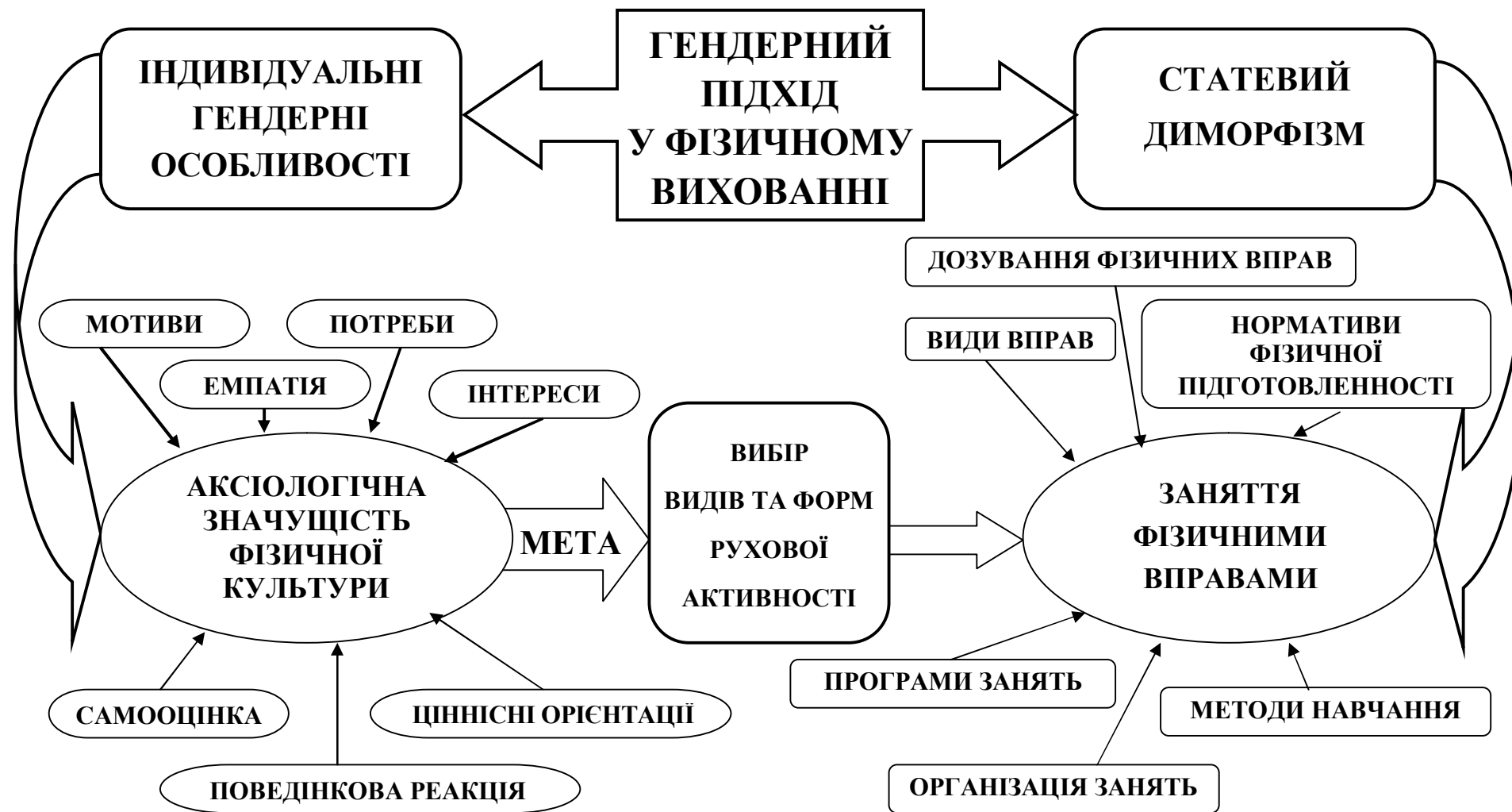

Рис. 4 Модель гендерного підходу у фізичному вихованні школярів

спрямованості фізичних вправ, обсяг, інтенсивність навантажень, складання програми занять.

Основні теоретичні положення дисертаційної роботи, висновки і рекомендації покладено в основу нової навчальної дисципліни «Особливості гендерного підходу у фізичному вихованні школярів» для студентів ступеня «бакалавр» за спеціальністю 014.11 Середня освіта (Фізична культура) в обсязі 3-х кредитів для вільного вибору. Навчальну дисципліну розроблено на матеріалах, що викладено у підручнику «Теорія і методика фізичного виховання» (2017 р.) (1 том, глава 4) та результатах емпіричних досліджень.

У шостому розділі *«Аналіз та узагальнення результатів дослідження»* подано підсумки дисертаційного дослідження, охарактеризовано та узагальнено результати дисертаційної роботи, окреслено їх теоретичну і практичну значущість, висвітлено дискусійні питання, порівняно наукові дані, які отримав автор, із наявними в наукових і методичних джерелах.

В ході експериментальних досліджень нами отримано три групи даних.

Підтверджено дані:

про необхідність врахування мотиваційних пріоритетів юнаків і дівчат для підвищення якості організації освітнього процесу з фізичного виховання (Т. Ю. Круцевич 2008, В. В. Приходько, 2011; 2015; Н. В. Москаленко, 2012, 2015; Г. В. Безверхня, 2012; О. В. Іщенко, 2016; М. І. Маєвський, 2016);

щодо цілеспрямованого формування цінностей фізичної культури підлітків з метою підвищення рівня їх індивідуальної фізичної культури (Л. П. Пилипей, 2011; Є. В. Федоренко, 2012);

щодо врахування стимулюючих та лімітуючих факторів для покращення мотивації до занять фізичною культурою (О. О. Біліченко, 2014; М. І. Маєвський, 2016);

про суттєві гендерні особливості та відмінності у ставленні до занять фізичною культурою дівчат і хлопців (О. В. Фащук, 2012; О. О. Біліченко, 2014);

про перевагу андрогінного типу гендерної ідентичності у юнаків і дівчат за результатами тестування проведеного за опитувальником Сандри Бем «Маскулінність-фемінінність» (М. Ю. Римарев, 2006; О. В. Коломийченко, 2017);

про необхідність співпраці сім'ї та школи як однією з умов ефективності системи організації фізкультурно-оздоровчої роботи з дітьми (Н. Є. Пангелова, 2017; Н. В. Москаленко, 2018).

Доповнено та розширено наукові дані:

про структуру зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливають на формування мотивації школярів до самовдосконалення засобами фізичного виховання (Г. В. Безверхня, 2004; М. М. Саїнчук, 2010; Т. Ю. Круцевич, 2017; О. В. Андрєєва, 2017);

про структуру мотиваційних пріоритетів, мотивів, інтересів, вподобань школярів середнього та старшого шкільного віку до занять фізичною культурою і спортом (І. Р. Боднар, 2015; Ю. Круцевич 2017; Н. В. Москаленко, 2018);

щодо самооцінки стану здоров'я та фізичного розвитку юнаків і дівчат (Є. В. Боченкова, 2000; О. М. Мілякова, 2007; Є. В. Федоренко; М. І. Маєвський, 2016);

щодо прояву емпатійної спрямованості юнаків і дівчат, які займаються та не займаються спортом (В. В. Цибульська, 2015; М. І. Маєвський, 2016);

щодо педагогічних умов та критеріїв ефективності реалізації статевої диференціації в процесі навчання школярів (Г. Ф. Дульмухаметова, 2010);

про вплив фізичного виховання на гендерну соціалізацію юнаків в дівчат (І. І. Таран, 2005);

щодо гендерного виховання учнів основної школи на уроках фізичної культури (І. В. Євстігнеєва, 2012).

Шляхом експериментальних досліджень дістало подальшого розвитку:

система оцінки за індексом IS психотипу особистості та визначені нові межі градації тесту Сандри Бем «Маскулінність – фемінінність», згідно з якими повною мірою відображаються усі значення досліджуваного параметру;

положення про те, що реалізація гендерного підходу у фізичному вихованні школярів неможливо без наявності у вчителя фізичної культури необхідного рівня знань про розуміння гендеру, як комплексу біологічних, соматичних, соціокультурних та поведінкових характеристик особистості для виявлення індивідуальних гендерних особливостей юнаків і дівчат завдяки яким вони зможуть проявляти власні здібності;

знання про ціннісно-мотиваційну структуру особистості у сфері фізичної культури і спорту, на яку впливають зовнішні та внутрішні фактори, зокрема: зовнішні – умови життя, матеріальне становище у сім'ї, вид рухової активності, якість проведення уроків фізичної культури; внутрішні: мотиви, інтереси, спрямованість особистості, рівень потреби у досягненнях, ціннісні орієнтації та гендерна ідентичність;

Новими даними дисертаційного дослідження є:

Обґрунтування та розробка концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, в основу якої покладено теоретичні, методологічні засади та емпіричні дослідження формування аксіологічної значущості фізичної культури у віковому, статевому та гендерному аспектах;

теоретичне обґрунтування з точки зору виокремлення і трактування гендерного підходу, як дефініції в політичному, громадському, соціальному середовищах та особливостей його значення для фізичного виховання і спорту, запропоноване для використання у дослідженнях нового терміну гендеру;

визначення чотирьох моделей самооцінки фізичного розвитку школярів у віковому, статевому та гендерному аспектах, які характеризуються суттєвими відмінностями і свідчать про формування різних ціннісних орієнтирів в індивідуальній фізичній культурі підлітків, які треба враховувати при організації процесу фізичного виховання;

визначення критичних періодів зниження і підвищення мотивації школярів до занять спеціально-організованою руховою активністю: у юнаків – період зниження мотивації відбувається з 7-го до 8-го класу, а період підвищення – з 9-го до 11-го класу; у дівчат – періоди зниження мотивації: 7-ий та 10-ий класи, період підвищення – з 11-го класу;

визначення моделей особистісних психо-соціальних характеристик поведінкових реакцій школярів в різні вікові періоди, які характеризуються

відмінностями за віковою та статевою приналежністю та визначення моделей індивідуальної фізичної культури юнаків і дівчат різних вікових груп;

визначення стимулюючих та лімітуючих факторів мотиваційної складової школярів різних вікових груп щодо формування аксіологічної значущості фізичної культури засобами фізичного виховання у віковому, статево та гендерному аспектах.

ВИСНОВКИ

1. Подальший розвиток системи фізичного виховання України потребує пошуку шляхів підвищення її ефективності. Одним із підходів вдосконалення системи шкільної освіти є впровадження та використання концепції гендерного підходу з метою формування аксіологічної значущості фізичної культури школярів.

Вивчення та аналіз фундаментальних методологічних праць відомих вітчизняних та зарубіжних дослідників дозволив визначити проблемне поле гендерного підходу в освіті, який є одним із складових особистісно-орієнтованого підходу до навчання та виховання школярів та враховує їхні індивідуальні особливості у відповідності зі статтю.

Визначено, що сучасний стан розробленості питання гендерного підходу у вихованні, освіті, професійній діяльності є вкрай суперечливим та в деяких випадках – протилежним. У суспільстві у теперішній час існує статево – рольовий та гендерний підходи в освіті, які вважаються традиційною та егалітарною стратегіями соціалізації статі. Таким чином, інтеграція гендерного підходу у фізичне виховання є наслідком акумулювання соціологічних, педагогічних, психологічних ідей, перетворюючи їх у новий напрям, який охоплює відповідні філософські, психолого-педагогічні, соціологічні, правові та інші підходи до його розуміння, що знаходять свій вияв, зокрема, у формуванні аксіологічної значущості фізичної культури школярів.

2. Теоретично обґрунтовано, з точки зору подальших наукових трактувань гендерного підходу, як дефініції в політичному, громадському, соціальному середовищах, особливостей його значення для фізичного виховання і спорту. Запропоновано для використання у дослідженнях новий термін гендеру, що дозволяє його характеризувати як міждисциплінарне та крос-секторальне поняття, екстрапольоване, взаємопов'язане та взаємовідповідне розвитку фізичної культури та спорту в країнах розвинутої демократії. *«Гендер» – це змодельовані суспільством поведінкові взірці жінки та чоловіка, екстрапольовані на різні сфери суспільних відносин. У даному контексті – відносини в сфері фізичної культури та спорту.*

3. На підставі результатів емпіричного дослідження нами виявлено, що в основі потребово-мотиваційної сфери фізичної культури і спорту хлопців і дівчат є як спільні пріоритети, так і ті, що суттєво відрізняються. З 5-го по 11-й класи за різними причинами кількість школярів, які займаються спортивною діяльністю, суттєво зменшується. Хлопці та юнаки частіше обирають силові види спорту, тхеквондо та футбол. Дівчата – віддають перевагу плаванню та різновидам фітнесу. Установлено, що зацікавленість заняттями фізичною культурою у юнаків з 5-го класу до 8-го знижується майже вчетверо (із 98 % до 26,6 %), у дівчат – удвічі (із 75 % до 33 %). Визначено мотиваційні пріоритети до занять фізичною культурою

та спортом хлопців і дівчат, які спрямовані на вдосконалення зовнішнього вигляду та фігури, починаючи з 11 років. Їх бажання займатися фізичною культурою і спортом переважно пов'язане з мотивацією вдосконалення форм тіла, яка у дівчат виявляється з 5-го класу. Починаючи заняття спортом у віці 15-17 років, юнаки спрямовують свою діяльність не на високий спортивний результат, а на оздоровлення організму та вдосконалення фігури. В 11-му класі мотивація вдосконалення фігури засобами фізичного виховання на 25 % вища у дівчат, ніж у хлопців.

4. За результатами дослідження факторів здорового способу життя, та виявлення вподобань школярів у сфері фізичної культури і спорту, розроблено моделі індивідуальної фізичної культури юнаків і дівчат, які в різні вікові періоди мають суттєві відмінності. З'ясовано, що пріоритетними якостями фізично культурної особистості для хлопців визначена людина, що володіє фізичними навичками у різних видах спорту та підтримує свій рівень фізичного здоров'я на високому рівні, для дівчат – ті, хто дотримується здорового способу життя, прагнучи гармонійності фізичного та духовного розвитку. Виявлено, що більш гармонійно характеризують пріоритетні якості індивідуальної фізичної культури людини хлопці, які займаються спортом. За результатами дослідження ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат різних вікових груп, визначено моделі особистісних психо-соціальних характеристик поведінкових реакцій школярів, які характеризуються відмінностями за віковою та статевою приналежністю.

5. В результаті дослідження виявлено, що суб'єктивна оцінка фізичного «Я» хлопців і дівчат виступає вагомим чинником творення ідентичності підлітків, при якій можуть виникати труднощі із адекватним самосприйняттям фізичного розвитку та зовнішнього вигляду, що має вплив на формування ціннісних орієнтирів, спрямованих на визначення засобів здорового способу життя.

Порівняльний аналіз показників самооцінки фізичного розвитку та здоров'я школярів 11-13 років дозволив визначити, що при низькому рівні фізичної активності та низькій самооцінці фізичних якостей у хлопців завищена загальна самооцінка та показник власного здоров'я. Середній показник результатів самооцінки фізичного «Я», складає 81 %. Дівчата – при низькій фізичній активності, заниженій оцінці власних фізичних якостей мають занадто високу загальну самооцінку та високо оцінюють стрункість свого тіла. Середній показник результатів їх самооцінки фізичного «Я», складає 80 %.

Хлопці і дівчата віком 14-15 років – при низькому рівні фізичної активності та низькому рівні розвиненості фізичних якостей мають неадекватно завищений рівень самооцінки фізичного «Я». За всіма шкалами опитувальника «Самоопис фізичного розвитку», самооцінка юнаків вища, ніж у дівчат. Середній показник їхніх результатів складає 81,85 % (юнаки) та 71,86 % (дівчата).

Загальний рівень самооцінки старшокласників стає більш реалістичний, ніж у молодших школярів. Середній показник результатів самооцінки фізичного «Я» юнаків складає 76,74 %, дівчат – 70,15 %.

За отриманими результатами тестування респондентів за опитувальником «Самоопис фізичного розвитку», самооцінка юнаків старших класів вища ніж самооцінка дівчат за 9-ма з 11-ти показників. Виокремлення показників самооцінки

рухових якостей та фізичного здоров'я у юнаків і дівчат, які займаються спортом, показало, що за всіма показниками їх самооцінка вища, ніж у тих, хто спортом не займається.

6. За результатами кластерного аналізу проведеного тестування за методикою Є. В. Боченкової «Самоопис фізичного розвитку» визначено чотири моделі самооцінки фізичного розвитку у віковому, статевому та гендерному аспектах, які характеризуються суттєвими відмінностями і свідчать про формування різних ціннісних орієнтирів в індивідуальній фізичній культурі школярів, які треба враховувати при організації процесу фізичного виховання. До I-го кластеру були віднесені респонденти, в яких занижена самооцінка зовнішнього вигляду та надана об'єктивна оцінка своїх фізичних можливостей. Бажання займатися спортом та вдосконалювати спортивні здібності такі школярі ставлять вище, ніж удосконалення власної зовнішності. Від загальної кількості респондентів це складає 13,1 %. До II-го кластеру віднесені респонденти, які мають завищену оцінку своїх фізичних можливостей та дещо завищену оцінку зовнішніх даних. Тобто для таких школярів мають однакове значення як досягнення спортивних результатів, так і їхній зовнішній вигляд (52% від загальної кількості респондентів). До III-го кластеру увійшли байдужі школярі, які не мають бажання ані займатися спортом, ані стежити за своїм зовнішнім виглядом (16,1 % від загальної кількості респондентів). До IV-го кластера увійшли школярі, в яких занижена оцінка власних фізичних здібностей та дещо завищена оцінка зовнішнього вигляду (18,8 % від загальної кількості респондентів).

7. В ході дослідження визначено критичні періоди зниження і підвищення мотивації підлітків до занять спеціально-організованою руховою активністю: в юнаків зниження мотивації простежується з 7-го до 8-го класу, а підвищення – з 9-го до 11-го класу; у дівчат період зниження мотивації припадає на 7-ий та 10-ий класи, а підвищення – на 11-й клас.

Структурними компонентами формування мотивації школярів до занять фізичними вправами є потреба у досягненні успіху, особисті цінності, самооцінка фізичного розвитку фізичного, які є залежними факторами та мають тенденцію до змін у такі ж самі періоди. Установлено, що рівень потреб у досягненні з віком у юнаків зростає, а у дівчат – знижується. Дівчата 6-го та 8-го класів мають найвищий рівень потреби в досягненні успіху (29,6 % та 27,7 % відповідно), а юнаки – 10-го та 11-го класів (25,0 % та 26,8 % відповідно). Дівчат із низьким рівнем потреби в досягненнях виявилось більше, ніж юнаків, окрім хлопців 8-го класу (30,9 %). Визначено, що хлопців та дівчата, які не займаються спортом, мають переважно низький рівень потреби у досягненні успіху.

8. В результаті дослідження психологічної статі школярів, за допомогою використання методики С. Бем «Маскулінність – фемінінність», виявлено, що прояв маскулінних якостей характеру у дівчат з віком посилюється до 30 %, у хлопців – до 45 %. У школярів, які займаються спортом, прояв маскулінних якостей посилюється до 75 %, що більше на 30 %, ніж у тих, які не займаються спортом, що підтверджує доводи вчених про вплив спорту, як одного з факторів соціалізації особистості, на формування маскулінних рис характеру людини не залежно від статі.

На підставі даних, отриманих у перебігу дослідження, дістала подальшого розвитку система оцінки гендерних ознак (психологічного типу за індексом IS) хлопців та дівчат із використанням факторного та кластерного аналізів результатів тестування за опитувальником Сандри Бем BSRI (Bem Sex-Role Inventory) «Маскуліність – фемінінність», згідно з якими повною мірою відображаються усі значення досліджуваного параметру. Це дозволило визначити що до андрогінного типу відносяться 51 % школярів, до маскулінного – 15,7 %, до фемінінного – 33,3 %. У результаті аналізу даних виявлено, що з віком у юнаків кількість осіб з ознаками маскуліності зростає (з 21,9 % до 30,1 %). Також виявлено тенденцію до збільшення кількості фемінінних дівчат із віком (з 40,41 % до 57,50 %), що дозволяє зробити припущення щодо впливу статево-рольового виховання на формування гендерної ідентичності підлітків.

9. На основі визначених переважних характеристик психологічної статі хлопців і дівчат, їх рівня самооцінки та потреби у досягненні успіху, ціннісних орієнтацій та мотивів до занять фізичними вправами, проаналізовано мотиви й установки юнаків і дівчат з точки зору їх гендерної ідентичності. Виявлено, що вже у підлітковому віці юнаки та дівчата одного психологічного типу не схожі між собою: маскулінні юнаки відвідують уроки фізичної культури, усвідомлюючи, що це корисно для їх фізичного розвитку, андрогінні та фемінінні – тільки для отримання заліку з даного предмету; маскулінінним дівчатам не цікаво на уроках, вони відвідують заняття тільки заради заліку, натомість фемінінні та андрогінні дівчата – для користі власного здоров'я. Мотиви щодо занять фізичними вправами також мають гендерні відмінності та особливості. Для маскулінінних юнаків – це спосіб досягнення високих спортивних результатів, для маскулінінних дівчат – удосконалення форми тіла. Фемінінні юнаки, займаючись фізичними вправами, вбачають для себе корисність у спілкуванні з друзями, натомість, фемінінні дівчата – бажають покращити свій стан здоров'я. Андрогінні юнаки та дівчата однакостайні у власній мотивації щодо занять фізичними вправами: для них важливо спілкування з друзями та інтерес до певного виду спорту.

На основі виявлених домінуючих психологічних якостей особистості ми визначили фактори, які сприяють формуванню мотивації до занять руховою активністю юнаків і дівчат. Вони певним чином відрізняються у юнаків і дівчат різних психологічних типів і визначені нами як «стимулюючі» фактори. Для юнаків це: високий рівень потреби в досягненні успіхів, високий рівень самооцінки фізичного розвитку, індивідуальні програми, спрямовані на корекцію фігури, авторитет батьків та вплив сім'ї. Для дівчат: реалізація інтересу до визначених видів рухової активності, спрямованість занять фізичними вправами на корекцію фігури, досягнення поставленої мети, здатність до адекватної самооцінки, здатність до самоконтролю.

10. Отримані дані надали можливість сформулювати головні компоненти, мету, принципи, напрями впливу концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів. Розроблена концепція гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, в основу якої покладено теоретичні, методологічні засади та емпіричні дослідження формування аксіологічної значущості фізичної культури у віковому, статевому та гендерному аспектах. Структурними складовими концепції є:

передумови розробки концепції (біологічні, психологічні, соціально-культурні, особистісні), складові компоненти (когнітивний, мотиваційний, діяльнісний, аксіологічний, інтегративний). Було визначено організаційно-педагогічні передумови впровадження концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, якими є: гендерна освіта студентів ЗВО фізкультурного профілю; гендерна просвіта вчителів фізичної культури; гендерна просвіта батьків; гендерне виховання школярів. Визначено умови впровадження концепції (врахування інтересу та мотивів до занять видами спорту на уроках фізичної культури відповідно гендерних особливостей учнів, врахування особливостей прояву потреби у досягненнях, акцент на впровадження засобів самоконтролю фізичного розвитку і корекція поняття «фізична досконалість» для юнаків і дівчат. Розроблено критерії та показники ефективності впровадження концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів з використанням мотиваційного, діяльнісного, результативного критеріїв.

11. Шляхом експертної оцінки думки фахівців сфери фізичної культури і спорту визначено, що гендерний підхід досі не набув належного поширення у закладах загальної середньої освіти України, обізнаність вчителів фізичної культури щодо гендерної складової в різних галузях знань знаходиться на низькому рівні. Згідно опитування, тільки 26,7% вчителів фізичної культури вважають використання гендерного підходу при організації системи фізичного виховання в школі необхідним. Переважно – це вчителі фізичної культури, стаж яких не перевищує 5 років.

На основі проведених власних наукових досліджень, аналізу науково-методичної літератури, документальних матеріалів розроблено та запропоновано до практичного використання методичні рекомендації для вчителів фізичної культури «Особливості впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів», які складаються із засобів і методів, що сприяють виявленню індивідуальних гендерних особливостей юнаків і дівчат з урахуванням їх гендерної ідентичності, розвиваючи потенціал чоловічої та жіночої індивідуальності засобами фізичної культури. Повторне опитування щодо основних напрямів впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, після опрацювання наданих інструктивно-методичних рекомендацій свідчить, що доцільність та необхідність включення гендерного підходу до організації навчально-виховного процесу з фізичного виховання визнали 78,8% викладачів фізичної культури, змінивши власну думку щодо переваги традиційного підходу у фізичному вихованні.

12. В результаті дослідження основних положень гендерного підходу, як кардинально нової, прогресивної та сутнісно-значущої складової фізичного виховання, було обґрунтовано роль і місце аксіологічної значущості фізичної культури і спорту в системі фізичного виховання школярів, визначені провідні вектори мотиваційно-ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат у формуванні їх індивідуальної фізичної культури.

Визначено, що впровадження гендерного підходу пов'язано з новим способом пізнання значущості фізичної культури, розкрито специфіку його застосування у формуванні індивідуальної фізичної культури школярів, ефективно активізуючи особистісні та фізичні якості учнів, враховуючи гендерні особливості при формуванні мотивації до занять руховою активністю, а статевий диморфізм –

у змістовій частині фізичного виховання: при дозуванні фізичних навантажень, рухового режиму, інтенсивності, об'єму фізичних вправ тощо.

Проведені дослідження не вичерпують проблему вивчення гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, а ставлять ряд запитань, які торкаються засобів та методів у фізичному вихованні для формування індивідуальної фізичної культури особистості.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Марченко ОЮ. Теоретико-методологічні основи гендерного підходу до формування аксіологічної значущості фізичної культури у школярів. Переяслав-Хмельницький: Домбровська Я.М.; 2018. 292 с.

2. Круцевич Т, Марченко О, Беличенко Е, Імас Т. Гендерные особенности юношей и девушек, занимающихся и не занимающихся спортом. Спортивный вісник Придніпров'я. 2012;2:14-6. Фахове видання України. *Дисертант особисто проводив аналіз науково-методичної літератури, обробляв результати дослідження та формулював висновки. Співавтори надавали допомогу у проведенні дослідження, оформленні публікації.*

3. Марченко О. Особенности проявлений феминности и маскулинности у подростков. Спортивный вісник Придніпров'я. 2013;1:66-9. Фахове видання України.

4. Марченко О. Гендерні особливості формування інтересів та ціннісних орієнтацій у сфері фізичної культури школярів. Спортивный вісник Придніпров'я. 2013;2:75-8. Фахове видання України.

5. Марченко ОЮ. Гендерні відмінності ставлення школярів до фізкультурно-спортивної діяльності. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2013;10:47-51. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

6. Марченко ОЮ. Особливості гендерної ідентичності у школярів різного віку. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2014;1:37-41. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

7. Марченко ОЮ. Гендерный аспект формирования ценностного потенциала физической культуры школьников. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2014;11:38-42. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

8. Круцевич Т, Марченко О, Імас Т. Проблема гендеру у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2015;3(31):144-6. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. *Дисертант особисто проводив аналіз науково-методичної літератури, обробляв результати дослідження та формулював висновки. Співавтори надавали допомогу у проведенні дослідження, формулюванні висновків та оформленні публікації.*

9. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ. Гендерні особливості самоопису фізичного розвитку школярів. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2015;12:51-7. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. *Особистий внесок здобувача полягає в організації та проведенні експериментального дослідження, аналізі фактичного матеріалу. Співавтор надавав допомогу у проведенні дослідження, оформленні публікації.*

10. Марченко ОЮ. Гендерні особливості та відмінності у показниках самоопису фізичного розвитку юнаків і дівчат різних вікових категорій. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2016;1:24-34. Фахове видання України, яке включено до міжнародних наукометричних баз: Web of Science та Index Copernicus.

11. Марченко О. Гендерні відмінності самооцінки фізичного «Я» школярів різного віку. Спортивний вісник Придніпров'я. 2016;3:133-8. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

12. Круцевич Т, Марченко О. Особенности влияния занятий спортом на формирование гендерных характеристик юношей и девушек. Спортивный вестник Придніпров'я. 2017;1:176-83. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

13. Krutsevych T, Marchenko O. Age differenced of self-esteem of physical self at school. Gender aspects. = Вікові особливості самооцінки фізичного «Я» школярів. Гендерний аспект. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2017;2(38):112-6. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. *Дисертант особисто проводив аналіз науково-методичної літератури, обробляв результати дослідження та формулював висновки. Співавтор надавав допомогу у проведенні дослідження, оформленні публікації.*

14. Круцевич Т, Марченко О. Моделі ціннісних орієнтацій у поведінкових характеристиках особистості школярів різних вікових груп. Спортивний вісник Придніпров'я. 2018;2:57-64. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. *Особистий внесок здобувача полягає у виявленні проблеми, здійсненні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавтора полягає у в обробці матеріалів дослідження, оформленні публікації.*

15. Круцевич Т, Імас Є, Марченко О. Гендерні відмінності ієрархічної структури ціннісних орієнтацій школярів різних вікових груп. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2018;3(43):26-34. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. *Особистий внесок здобувача полягає у виявленні проблеми, здійсненні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавторів полягає у в обробці матеріалів дослідження, оформленні публікації.*

16. Марченко О. Вікові та гендерні особливості формування цінностей індивідуальної фізичної культури школярів. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2018;3:80-7. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

17. Круцевич Т, Марченко О. Особливості впливу психологічних характеристик юнаків і дівчат різних вікових груп на формування потреби у досягненні успіху. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2018;4(66):25-31. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. *Особистий внесок здобувача полягає у виявленні проблеми, здійсненні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавтора полягає в обробці матеріалів дослідження, оформленні публікації.*

18. Круцевич Т, Марченко О. Структура моделі ціннісних орієнтирів індивідуальної фізичної культури школярів різних вікових груп. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2018;5(67):5-10. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. *Особистий внесок здобувача полягає у виявленні проблеми, здійсненні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавтора полягає в обробці матеріалів дослідження, оформленні публікації.*

19. Марченко О. Характерні відмінності у виборі факторів здорового способу життя як складових індивідуальної фізичної культури сучасних школярів. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2018;6(68):10-5. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

20. Марченко О. Особливості прояву емпатії школярів різних вікових груп у гендерному вимірі. Фізична культура, спорт та здоров'я нації. 2018;6(25):67-74. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

21. Марченко ОЮ. Самооценка физического развития школьников в контексте гендерного аспекта. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). 2018;11(105):79-85. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

22. Марченко О. Вплив занять спортом на формування маскулінних рис характеру та якостей особистості у школярів різних вікових груп. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2018;4(44):36-45. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

Опубліковані праці апробаційного характеру

1. Марченко ОЮ. Особливості проявів фемінінності і маскулінності у студентів, які займаються різними видами спорту. В: Актуальні проблеми фізичного виховання, спорту та валеології. Матеріали 4-ї Всеукр. наук.-практ. конф.; 2012; Кременчук. Кременчук; 2012. с. 62-5.

2. Марченко ОЮ. Гендерные особенности мотивации школьников к занятиям физической культурой и спортом. В: Университетский спорт в современном образовательном социуме. Материалы Междунар. науч.-практ. конф.; 2015 Апр 23-24; Минск. Минск: Белорус. гос. ун-т физ. культуры; 2015. Ч. 2. с. 157-61.

3. Марченко О, Круцевич Т. Проблемы гендерного подхода в физическом воспитании. В: Спорт. Олимпизм. Здоровье. Материалы Междунар. науч. конгресса; 2016 Окт 5-8; Кишинев. Кишинев, Молдова; 2016. Т. 1. с. 233-40. *Дисертантка*

особисто проводила аналіз науково-методичної літератури, обробляла результати дослідження та формулював висновки. Співавтор надавав допомогу у проведенні дослідження, оформленні публікації.

4. Марченко О. Здоровий образ життя підліткового покоління: гендерний аспект. В: Образование и спорт в эпоху могущества и счастья. Материалы Междунар. науч. конф.; 2016 Нояб 9-10; Ашхабад. Ашхабад, Туркменистан; 2016. с. 409-1.

5. Круцевич ТЮ, Захарченко МО, Марченко ОЮ. Врахування гендерного підходу в процесі занять з фізичного виховання учнівської молоді. В: Фізична культура і спорт: досвід та перспективи. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.; 2017 Квіт 6-7; Чернівці. Молодий вчений. 2017;3.1(43.1):180-3. *Особистий внесок здобувача полягає у виборі теми дослідження, проведенні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавторів полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних.*

6. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ. Особливості впливу занять спортом на формування гендерних характеристик школярів. В: Молодь та олімпійський рух : зб. тез доп. 10-ї Міжнар. наук. конф. молодих учених [Інтернет]; 2017 Трав 24-25; Київ. Київ; 2017. с. 271-2. Доступно: <http://www.uni-sport.edu.ua/content/naukovi-konferenciyi-ta-seminary> *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавторів полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних.*

7. Круцевич Т, Марченко О. Вікові відмінності самооцінки фізичного «Я» школярів. Гендерний аспект. В: Фізична активність і якість життя людини: зб. тез доповідей 1-ї Міжнар. наук.-практ. конф.; 2017 Черв 14-16; Луцьк. Луцьк; 2017. с. 8-9.

8. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ, Захарченко МО. Переваги при виборі позакласних заходів учнівської молоді в гендерному аспекті. В: Фізичне виховання в контексті сучасної освіти. Матеріали 12-ї Міжнар. наук.-метод. конф.; 2017 Черв 16; Київ. Київ: НАУ; 2017. с. 67-8. *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавторів полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних.*

9. Марченко ОЮ, Ільченко СС. Гендерні особливості формування ціннісних орієнтацій фізичної культури молоді. В: Фізичне виховання в контексті сучасної освіти. Матеріали 12-ї Міжнар. наук.-метод. конф.; 2017 Черв 16; Київ. Київ: НАУ; 2017. с. 72-4. *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження, в аналізі та інтерпретації отриманих даних та формулюванні висновків. Внесок співавторів полягає у допомозі формулювання висновків.*

10. Krutsevych TY, Marchenko OY, Zakharchenko MO. Gender differences in forming values of youth. In: Topical Researches of the World Science. Proceedings of the 3 International Scientific and Practical Conference; 2017 June 28; Dubai. Dubai; 2017. N 7(23). Vol 5. p. 51-4. *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавторів полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних.*

11. Марченко ОЮ. Аналіз гендерних особливостей мотивації до занять фізичною культурою і спортом школярів різних вікових груп. В: 11 Міжнар. конф.

молодих вчених Молодь та олімпійський рух: зб. тез доповідей [інтернет]; 2018 Квіт 11-12; Київ. Київ: НУФВСУ; 2018; с. 344-5. Доступно на: https://uni-sport.edu.ua/sites/default/files/rozklad/zbirnyk_tez_2018.pdf.

12. Круцевич Т, Марченко О. Формування цінностей фізичної культури сучасних школярів у гендерному вимірі. В: Фізична активність і якість життя людини: зб. тез доп. 2-ї Міжнар. наук.-практ. конф.; 2018 Трав 22-24; Луцьк. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки; 2018; с. 46. *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавтора полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних.*

13. Марченко ОЮ, Погасій ЛІ. Потреби у досягненні успіху як складова мотивації до занять фізичною культурою. В: В: Фізична культура і спорт: досвід та перспективи. Матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф.; 2018 Квіт 12-13; Переяслав-Хмельницький. Молодий вчений. 2018;4.2(56.2):15-9. *Особистий внесок здобувача полягає у виборі теми дослідження, проведенні дослідження, аналізі, інтерпретації отриманих даних та формулюванні висновків. Внесок співавтора полягає в допомозі у формулюванні висновків.*

14. Марченко ОЮ. Гендерные принципы формирования ценностей физической культуры школьников разных возрастных групп. В: Олимпийский спорт и спорт для всех. Материалы 22-го Междунар. науч. конгресса; 2018 Окт 25-28; Тбилиси. Тбилиси, Грузия; 2018. с. 330-3.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Марченко ОЮ, Приходько ВВ, Малий ВВ. Креативна валеологія: навч. посібник. Полтава: РВВ ПУЕТ; 2011. 251 с. *Особистий внесок здобувача полягає у написанні 2 розділу навчального посібника та формулюванні висновків. Внесок співавторів полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних згідно з написаними розділами навчального посібника.*

2. Марченко ОЮ. Формування ціннісних категорій фізичної культури студентів вищих навчальних закладів. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2011;1:127-31.

3. Марченко О. Вплив занять спортом на формування ієрархії головних потреб студентів, які навчаються у різних відділеннях. Спортивний вісник Придніпров'я. 2011;1:31-5.

4. Марченко ОЮ. Вплив занять спортом на формування загальних життєвих та ціннісних орієнтацій студентів ВНЗ. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2011;3:109-11.

5. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ, Багрий ТВ. Формирование потребностно-мотивационной структуры личности студентов в процессе физического воспитания. Stiinta Culturii Fizice. 2011;8/2:123-7. *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавторів полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних.*

6. Марченко ОЮ. Гендерний аспект формування цінностей фізичної культури у студентів вищих навчальних закладів. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2013;9:50-4.

7. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ. Особенности гендерной идентичности школьников разных возрастных групп, которые занимаются и не занимаются спортом = Features of gender identity of schoolchildren of all ages, who are engaged and are not involved in sports. In: History, Problems and Prospects of Development of Modern Civilization. Proceedings of the 18 International Academic Congress; 2017 January 25-27; Tokyo; 2017. Tokyo; 2017. Vol 18; p. 499-507. *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавтора полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних.*

8. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ. Влияние психологического пола на самооценку физического развития школьников = Psychological gender influence on self-esteem physical development of pupils. British Medical Bulletin. Oxford University Press; 2017. Issue 1 (2). Vol 124. p. 856-62. *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження та інтерпретації отриманих даних. Внесок співавтора полягає у формулюванні висновків.*

9. Ivashchenko AV, Dudorova LYu, Karyagin YO, Marchenko OY, Voloshyna OV. Medico-recreational tourism and its modern aspects of development. Warsaw: University of Tourism and Foreign Languages in Warsaw; 2019. Chapter 3, Marchenko OY, Strategies perspectives for development of recreation and tourism; p. 181-273.

АНОТАЦІЯ

Марченко О. Ю. Теоретико-методологічні основи гендерного підходу до формування аксіологічної значущості фізичної культури у школярів.

На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук з фізичного виховання та спорту за спеціальністю 24.00.02 – фізична культура, фізичне виховання різних груп населення. – Національний університет фізичного виховання і спорту України, Київ, 2019.

У дисертаційній роботі обґрунтовано і розроблено концепцію гендерного підходу у фізичному вихованні школярів. Концепція ґрунтується на результатах констатувального експерименту, що дозволило визначити передумови розробки та умови реалізації концепції, які вирізняються комплексністю у дослідженнях, спрямованих на визначення показників фізичного стану, мотиваційної сфери, психологічної статі школярів у віковому, статевому та гендерному аспектах та визначенням взаємозв'язку між цими показниками. Викладено основні теоретичні аспекти та передумови виникнення гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, розглянуто та охарактеризовано співвідношення біологічних та соціальних характеристик особистості крізь призму категорії «гендер» та їх вплив на формування індивідуальної фізичної культури юнаків і дівчат.

Ключові слова: фізичне виховання, фізична культура, школярі, гендер, гендерний підхід, маскулінність, фемінінність, андрогінність, статевий диморфізм, концепція.

ANNOTATION

Marchenko O. Yu. Theoretical and methodological foundations of gender approach to the formation of axiological significance of physical education among schoolchildren.

Qualifying scientific work, not for publication.

A thesis for a doctor's degree in specialty 24.00.02 – Physical training and education of different groups of population. – National University of Ukraine on Physical Education and Sport, Kyiv, 2019.

The correlation between the biological and personal characteristics of an individual are examined from the perspective of a “gender” category and their influence on the individual physical development of boys and girls are considered and described. The main directions of research on the problem of introducing a gender approach in the process of physical education of schoolchildren of different age groups are identified, the methodology and the main scientific approaches to its solution are systematized.

The study of value systems of schoolchildren of different age groups has helped to establish a hierarchy of terminal and instrumental values of boys and girls and to determine the models of their value systems in their personal behavioural features, as well as the models of their individual physical education.

The study of self-confidence of physical education, the level of need to succeed, the dynamics of development and the level of empathy of schoolchildren of different age groups contributed to drawing of conclusions about the common and diverse priorities of the need and motivational sphere. Four models of self-evaluation of physical development in the age, gender, and gender aspects are suggested, which are characterized by significant differences and show the formation of different values in the individual physical education of adolescents, which should be taken into account in the organization of physical education process.

The “critical” periods of reducing and increasing of adolescents’ motivation to engage in specially organized motion activity are defined. It is emphasized that for boys, the reduced motivation is traced from the 7th to the 8th grade, and the increase – from the 9th to the 11th grade; for girls, the period of reduced motivation falls on the period of 8-10th grades, and the increase – of the 10-11th grades. The structural components of creation of the schoolchildren motivation to physical exercise are their need to succeed, their personal values, the self-assessment of their physical development, which are dependent factors and tend to change in the same periods.

Determines the structure of age groups of boys and girls regarding the manifestation of their psychological sex signs with the help of cluster analysis of the IS parameter according to S.Bem’s “Masculinity – Femininity” test. According to the test results, three clusters are identified, which fully reflect all the values of the IS parameter under study. The specific indicators of physical development self-conception, the level of need to succeed, the formation of value systems of schoolchildren from the gender perspective are empirically studied and theoretically justified.

As a result of the study, a large scope of necessary knowledge is obtained that makes it possible to regard gender as one of the basic stratification principles along with nationality, social affiliation and others principles. Thus, the use of a gender approach in

the theory and methodology of physical upbringing contributes to the constructive interaction of the content of gender studies with existing teaching methods and concepts in the field of physical education.

The necessity and expediency of the development and introduction of the gender component in the physical education of modern schoolchildren as an essentially new and progressive direction of the axiological significance of physical education are substantiated on the basis of the research results and the existing theoretical and methodological works on gender issues. The biological, psychological, social and cultural and personal preconditions of the introduction of a gender approach in physical education of schoolchildren are determined. The key components, principles, directions of influencing, conditions of implementation and criteria of effectiveness of the gender approach in physical education of schoolchildren concept are formulated.

The practical significance and value of the thesis in connection with the social, economic, political, cultural and national conditions of educating young people in Ukraine is the ability to use the suggested Gender Approach Formation Concept in the physical education of schoolchildren when determining the priority directions for schoolchildren's need for motivation targeted exposure. Sexual dimorphism should be taken into account while differentiating of physical exercise load, which will contribute to greater involvement of young people in systematic occupation of motion activity within the limits of both formal and extra-curricular forms of physical education, which will positively affect the level of physical fitness and physical health of military age youth and will contribute to the preservation of the nation's gene pool.

Key words: physical education, physical training, schoolchildren, gender, gender approach, masculinity, femininity, androgyny, sexual dimorphism, conception.

Підписано до друку 23.04.2019 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Тираж 100. Зам. 41.

«Видавництво “Науковий світ”»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua